

SAEMIEDIGKIE

Stinkes gielemodellh

Annika Pasanen

Ánne-Marge Päiviö

Berit Anne Bals Baal

Inga Lill Sigga Mikkelsen

Sisvege

Stinkes gïelemodellh I: duekie jïh tjïelkestimmieh		3
1	Aalkoe	3
2	Duekie dejtïe viesjïes jïh stinkes gïelemodellide	4
3	Stinkes jïh viesjïes gïelemodellh - mah dah?	6
4	Gïelemodellh Saepmesne	7
	4.1 Viesjïes modelle, mij Saepmesne provhkesávva	7
	4.2 Gååjhkehtsemestelle	8
	4.3 Stinkes gïelemodellh, mah lohkehtæmman Saepmesne sjïehtieh	9
	4.4 Nænnoestimsmodelle	9
	4.5 Vejtiestimsmodelle	10
Stinkes gïelemodellh II: faageh vierhtiedimmieh jïh raeriestimmieh		11
1	Aalkoe	11
2	Duekie: saemien maanaj gïeletsïehkie jïh daarpoë	11
3	Guktïe stinkes gïelemodellh öörnesovvedh	14
	3.1 Aajhtereraalle: faalehtæjjan ellïes dïedte	14
	3.2 Dej ovmeşe faalaldahki dïejvesh	15
	3.3 Jaksoes råajvarimmieh ihke gïelemodellide nænnoestïdh	16
4	Voerkeslaakan gïeline barkedh goh våarome stinkes gïelemodellide	18
	4.1 Guktïe aajnegïeleh saemien byjreskem tseegkedh	18
	4.2 Guktïe gïelebyjreskem stuvredh	19
	4.3 Vierhtiedimmie	21
5	Guktïe stinkes gïelemodellh maanagiertesne jïh skuvlesne buektïehtïdh: jaksoes barkoëvuekieh	21
	5.1 Guktïe maanide gïeletsïehkien mïetïe joekhtehtedh	22
	5.2 Guktïe gïelefaalaldahkïne voerkeslaakan aelkedh gïeline barkedh	23
6	Iktedimmie barkoste dåehkien stinkes gïelemodellide	28

Stinkes gjelemodellh I: duekie jñh tjjelkestimmieh

1 Aalkoe

Maanah mah daelie veasoeminie leah bætije biejjiej gjeleguedtjijh seamma saaht gubpene veartanisie sjiidteme. Nimhtie aaj saemien maanah saemiengjelen bætije biejjiej gjeleguedtjijh. Dah edtjiej bætije saemien boelvh bijjiedidh jñh v.g. lohkehtæjjine, maanagierten lohkehtæjjine jñh gjelebarkijinie barkedh. Jis edtjiej daam vihkeles barkoem bætije beajjan buektiehtidh, dellie daarpesjiej daelie saemiestidh. Saemiengjieleh faalaldahkh maanagiertine¹ jñh skuvline joekoen vihkeles jis maanah edtjiej væjkele sjiidtedh saemiestidh. Dagkerh ulmieh stinkes gjelemodellh daarpesjiej.

Saemiedigkie prosjeektine ektine **Sámi mánát ođđa searvelanjain (SáMOS)** (Saemien maanah orre pedagogihken tjiehtjelinie) barkoedåehkiem nommehtamme njoktjen jaepien 2021. Barkoedåehkie edtja goerehtalledh magkerh stinkes gjelemodellh mah saemien seabradahkese sjehtieh. Barkoedåehkien illeldahkem edtja daan barkose nãhtjadidh, guktie nænnoes struktuvre maanaj jñh noeri saemiengjieleh bijjiedæmman jñh lohkehtæmman sjædta, jñh aaj dej maanagierti jñh skuvli stuvremetjaatsegidie² tjirrehtidh. Daate tjaatsege dan barkoen voestes boelhkem vuesehte. Ulmie lea ovmessie gjelemodellh goerehtalledh jñh dejtie tjjelkestidh. Barkoedåehkie aaj tjaatsegem “Stinkes gjelemodellh II: faageh vierhtiedimmieh jñh raeriestimmieh” tjaaleme jñh dellie vierhtiedamme guktie gjelemodellh aarkebiejjien juhtieh.

Barkoedåehkesne leah saemien sosiolingvistihken professovre **Annika Pasanen**, bijjiejingenjööre jñh gjeledotkije **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, voesteslektovre **Berit Anne Bals Baal** jñh saemien maanagierten lohkehtæjja jñh SáMOS-prosjeekten åejvie **Ånne-Márge Päiviö**. Barkoedåehkien laavenjasse naemhtie Saemiedigkien nænnoestimmien mietie buerkiestamme:

Saemiedigkie sæjhta barkedh guktie gjelebarkoe maanagiertine jñh skuvline åvtene. Maanah edtjiej nuepiem åadtjodh saemiengjelem maanagiertesne jñh maadthlierehtimmesne lieredh, jñh dååjrehtidh gjelelierehtimmie hijvenlaakan jãhta maanagiertebaelien jñh skuvlebaelien gaskem, jñh aaj maanadaltessistie gaskedaltese j.n.v. Saemiedigkie sæjhta aelkedh tjjelkestimmieh gaavnedh mij lea dihte stinkes gjelelierehtimmiemodelle saemien vuekien mietie. Tjjelkestimmie edtja vãaroeminie dan Saemiedigkien barkose provhkesovvedh ihke saemien gjelelierehtimmieh maanide jñh noeride evtiedidh.

Åssjaldahkh dej stinkes jñh viesjies gjelemodelli/gjelelierehtimmiemodelli bijre lea voestemes skuvlide sjehtesjamme. Saemiedigkie åtna vihkeles dejtie stinkes gjelemodellide tjjelkestidh.

¹ Daennie tjaatsegisnie lahtese “maanagierte” provhkesåvva jalhts ij abpe Saepmesne provhkh. Lahtesem quarkoe dovne goh førskole sveerjen raedtesne jñh beaiveruoktu/daghjem soemen raedtesne. Gallesh dennie saemien seabradahkesne lahtesen vööste laejhteme. Læjhkan mijjiej veeljeme “maanagierte/barnehage” jiehtedh dan åvteste ij buerebe lahtese gååvnesh.

² Nöörjesne, Soemesne jñh Sveerjesne dle maanagiërth jñh skuvlh ovmessie stuvremetjaatsegh utnieh. Nöörjesne desnie mieriesoejkesjh mah stuvrieh magkerh faalaldahkh maanagiertesne leah, jñh skuvlesne learoesejkesjh mah stuvrieh. Sveerjesne desnie learoesejkesjh dovne maanagiertesne jñh skuvlesne, jñh Soemesne learoesejkesjh skuvlesne jñh maanagiertesne bijjiedimmiesoejkesje onnemaanide (varhaiskasvatussuunnitelman perusteet) mij stuvrie.

Dah modellh edtjeh gieleevtiedimmien vāarome ārrodh ihke seammalaaketje āssjaldahki mietie maanagierteste jārhhkeskuvlese berkieh. Nimhtie guktie dam āllesth gielelierehtimmiem tjirkedh.

Daennie tjaatsegisnie lahtese saemien lohkehtimmie gaajhkide lierehtimmide vuesehte - saeht saemien lierehtimmie jallh lierehtimmie mubpine faagine - mah saemien lohkehtimmiegieline utnieh. *Produktijve gielemaahaldahke* gosse dīhte almetje tjielkelaakan saemeste, jīh saemien skuvlesientesne gielem hijvenlaakan tjaala. *Reseptijve gielemaahaldahke* sjædta gosse dīhte almetje dam gielem quarkoe, ij jījtje soptsesteh jallh barre vaeniem soptseste.

Barkoedāehkien ulmie daejnie tjielkestimmie edtja dovne nōörjen, sveerjen jīh soemen bijjedimmie- jīh lohkehtimmiesysteemide sjiehtedh guktie illeldahkide gaajhkine laantine maehtieh nāhtjadidh. Daejrebe dah saemiengielh Russlaantesne sagke nāakebe dejstie jeatjah laantijste utnieh, dovne dennie seabradahkesne jīh lohkehtimmesne. Dannasinie ij Leah daelie nōörh dagkerh modellh Russlaanten raedtesne tjiirrehtidh. Barkoedāehkie læjhkan sæjhta tjiertestidh, vihkeles dah saemien maanah Russlaanten raedtesne byōroeh seamma reaktah dej jījtsh gielese jīh kultuvrese utnedh goh dah mubpieh laanth, jīh abpe saemien seabradahke byōroe tjabredh guktie dejtie reaktide buektiehtidh.

Mannasinie daerpies stinkes gielemmodellh goerehtalledh dle dan āvteste saemien seabradahkesne eah maanah saemiengielem buerielaakan lierh guktie dīhte saemien lierehtimmie daelie tseegkeme. Man āvteste nimhtie, gosse seabradahke hov sæjhta saemiengielide evtiedidh? Gosse politihke jīh laakevāarome gujht viehkine jīh tjiiehpies lohkehtæjjah jīh eadtjohke eejhategh gāāvnesieh? Gosse dīhte gieleh illeldahke nāake sjædta dellie gellien aejkien viesjies gielemmodellh provhkeme, jīh seabradahken lea vaenie maahtoe guktie viesjies jīh stinkes gielemodelli sinsitneste joekehtieh. Joekoen vihkeles quarkedh guktie muvhti lierehtimmien modelligujmie dellie maehteles sāemies ulmieh jaksedh. Gelline gielevaarjelimmie- jīh jealajehtemerāajvarimmie veartanisnie dellie āāpsen viesjies lierehtimmiemodellh prāvha goh daarpesje jīh dellie ij jaksh maam sæjhta.

2 Duekie dejtie viesjies jīh stinkes gielemodellide

Barkoedāehkie daan prosjeektese tjaatsegem "Notat om sterke og svake tospråklige undervisningsmodeller" provhkeme, gie professovre emeritus **Jon Todal** SámOS-prosjeekten gaavhtan tjaaleme. Todal notaatesne vuesehte guktie stinkes gielemmodellh maehtieh saemien vuekien mietie saemien maanide sjiehtedh. Unnebelāhkoengielen lohkehtimmie jeatjah vuekieh kriebpesje goh jienebelāhkoengielen lohkehtimmie. Daase stinkes gielemmodellh daerpies saeht mij maanan unnebelāhkoengiele, mejtie voestesgieline jallh mubpiegieline.

Dah lahtesh *stinkes jīh viesjies gielemmodellh* saemiengielese jarkoestamme **Colin Bakeren** (1993) gærjeste "Foundations of Bilingual Education and Bilingualism". Baker dejtie modellide sjiehtesjamme gööktengielen lohkehtæmman unnebelāhkoengieline. Baker jeahta *gööktengieleh lohkehtimmie* (eng. *bilingual education*) dellie gosse göökte gielh ātna jīh akte dejstie dīhte unnebelāhkoengiele. Dīhte modelle gööktengieleh lohkehtæmman göökte typologijen mietie juakasovveme: stinkes (eng. *strong*) jīh viesjies (eng. *weak*) modellh. Viesjies gielemodelligujmie maanide geerve unnebelāhkoengielem eensilaakan lieredh, mohte stinkes gielemodelli mietie maanah buerie nuepiem utnieh unnebelāhkoengielem lieredh. Baker dah modellh njieljie kriteriji mietie tjielkestamme: (1) learohkekategorije, (2) mij gielide lohkehtimmietjiehtjelnie, (3) seabradahken ulmie, (4) gieleh illeldahke.

1. *Learohkekategorije*. Mejtie learohken jienebelāhkoen- jallh unnebelāhkoengiele voestesgieline? Dam tjuara daejredh gosse gööktengielen lohkehtimmie soejkesje. Daesnie

soptseste gielen jienebelâhkoen jîh unnebelâhkoen bijre, ij etnisiteeten bijre. Learohke gie etniske unnebelâhkoste maahta unnebelâhkoengielem aajne aktijve gieline utnedh, jîh Bakeren teorijen mietie learohke dellie gielen jienebelâhkoste sjædta.

2. *Mij gielide klaassetjiehtjelisnie.* Gielemodellese daate vihkeles kriterije. Mejtie lohkehtimmesne jienebelâhkoengielem jallh unnebelâhkoengielem dennie klaassetjiehtjelisnie soptsestellieh? Lohkehtimmiemodelle gusnie unnebelâhkoengielen learohke lohkehtimmiem jienebelâhkoengielesne åådtje, Baker gohtje *gielebâttnanimmie* (eng. *submersion*). Daejnie lohkehtimmiemodelle alvoes stoerre dâeriesmoerh sjidtieh: ij learohke maetieh altese voestesgielem evtiedidh jîh vierremes maahta orrijidh soptsestidh. Jeatjhaakan hov sjædta gosse jienebelâhkoengielen learohke lohkehtimmiem unnebelâhkoengielesne åådtje. Daam modellem maahta sån *gielelaavkome* (eng. *language immersion*) gâhtjodh. Ulmie dejnie laavkomemodelline dellie dihte jienebelâhkoengielen learohke edtja produktijve gööktengieleh sjidtedh, guktie aktem jeatjah gielem maetiedh sov voestesgielen lissine.

3. *Seabradahken ulmie.* Mannasinie learohke edtja lohkehtimmiem unnebelâhkoengielesne åådtjodh? Mij seabradahken ulmie daejnie? Åssjalommesh maahtaldahkide jîh nuhtjemasse ovmesse gielide gelline seabradahkine jeatjahteme dah minngemes luhkie jaepieh. Pluralisme, göökten- jîh gelliengielenvoete, gelliekulturelle seabradahkh jîh seamma vyörtegsvoete ovmesse gieleseabradahkine daan biejjien siejhme ulmieh.

4. *Gieleh illeldahke.* Guktie dellie dihte gielen lohkehtimmiem sjædta? Mejtie maanah eensilaakan gööktengieleh lohkehtimmiem mietie lierieh jallh barre debpelen dahkoe? Mah edtieh dovne maetiedh soptsestidh jîh tjaeledh gâabpatjahkh gieline? Jallh mejtie nuekie dah barre gielem guarkoeh? Gellien aejkien gööktengielehvoete dihte ulmie dovne unnebelâhkoengieleh lierehtæmman jîh lohkehtæmman. Læjhkan dihte gööktengielehvoete joekoen vijries lahtese jîh maahta gellie ovmesse daltesh gielemaahaldahkijste vuesiehtidh. Dannasinie daerpies dam gieleh illeldahkem tjelkestidh.

Todal altese notaatesne Bakeren modellide evtiedamme jîh dejtie Saepmien seabradahkese sjehtedamme. Dihte daah golme kriterijh lissiehtamme:

- A. *Faalaldahkh mejtie iktegesth jîh ahkedh juhtieh:* Todal tjierteste man vihkeles tjirkedh dah gielefaalaldahkh leah iktegesth jîh ahkedh juhtieh. Maanagiertesne gellie maanah eensie saemiengieleh faalaldahkh åådtjoeh mah dej gielen maahtaldahkide nænnoestieh, mohte skuvlesne ij leah seamma nynnehke. Vihkeles dellie skuvlesne aaj berkieh guktie maanan gielem jîh evtiedimmiem nænnoestidh jîh lohkehtimmiem stinkes modelli mietie faalehtidh. Dan åvteste Todal raereste boelhkh lissiehtidh gusnie vihties gielefaalaldahkem tjelkestamme. Jis maana saemiengieleh faalaldahkh maanagiertesne åådtje, mohte skuvlesne barre saemien faagine, ij leah dellie vihties maana produktijve saemiengieleh soptsestæjja sjædta. Dannasinie tjuara gaajkh darjomh stinkes modelli mietie öörnesovvedh dovne maanagiertesne jîh abpe skuvlen lierehtimmiem.
- B. *Tjielke gielepolitihken ulmie:* Todal meala ij leah nuekie pluralisme (gellielaaketje jîh seammavyörtegsvoete) jîh gööktengielehvoete seabradahken ulmine utnedh. Tjielke ulmie edtja saemiengielem nænnoestidh jîh jienebh saemien soptsestæjjah buektiehtidh. Dellie dihte gielen ulmie byöroe saemiengiele årrodh.
- C. *Tjielke diædte:* Lissine daase aaj vihkeles tjelkestidh gie edtja diædtem utnedh dej saemiengieleh faalaldahki åvteste mah maanagiertesne jîh skuvlesne. Gellien aejkien eejhtegh dah mah tjuerieh diædtem vaeltiedh dovne faalaldahkh jîh lohkehtæjjah gaavnedh. Todal raereste dejtie tjelstide daerpies tjelkestidh mij dihte tjelsten diædte. Lissine daase akte almetje tjelsten ålkoelistie byöroe diædtem utnedh goerehtidh mejtie dah saemien ulmieh jaksehtellieh. Aaj naan sjiere orgaane byöroe gâåvnesidh mîsse eejhtegh maetieh læjhtedh jis dah gielefaalaldahkh maanagiertesne eah juhtieh.

3 Stinkes jñh viesjies gjelemodellh - mah dah?

Barkoedåehkien åssjaldahke lea produktijve mahtaldahkh saemiengjelesne edtja duekine abpe daennie goerehtallemisnie årrodh, jñh produktijve gjelemaahtaldahkh dah mah edtjeh ulmine årrodh dovne maanagiertesne jñh skuvlesne. Mijjeh Bakeren jñh Todalen teoriji mietie vierhtiedamme man bööremes vuekien mietie saemiengjelem lierehtidh jñh lohkehtehtedh jñh guktie maanaj mahtaldahkh saemiengjelesne nænnoestidh.

Goh joe neebnesovveme, dle dovne Baker jñh Todal tjertestægan dåeriesmoere sjædta gosse unnebelåhkoengjelen tsiehkiem digkede, jis dan gööktengjeleh lahtesesasse jñh gööktengjelehoetese ååpsen tjarki tjuevtjede. Gosse saemien maanah edtjeh gööktengjeleh sjidtedh, dellie saemien dihte viesjies gjele mearan rñjhegjele dihte evtmes. Jis saemien maanah edtjeh gööktengjeleh sjidtedh, saemiengjele tjuaara evtmes årrodh. Jis maanagierte- jñh skuvlesysteemh saemiengjelem eensilaakan buektiehtieh dellie saemien maanah gööktengjeleh sjidtieh. Daan bijre barkoedåehkie mubpene tjaatsegisnie kreajnohte.

Barkoedåehkie göökte bielieh tjerteste guktie stinkes gjelemodellh tjjelkestidh; *guktie lohkehtimmie jñh lierehtimmie öörnesovvedh jñh voerkeslaaketje gjelebarkoe*. Gosse lohkehtimmie jñh lierehtimmie edtja öörnesovvedh, dellie goerehte v.g. man gellien aejkien dah saemiengjeleh darjomh öörnesuvvieh; mejtie dah saemiengjeleh darjomh saemien dåehkesne jallh stuerebe dåehkesne; mejtie gjeletjåahkoe maajhõhpehtimmien lissine. Voerkeslaaketje gjelebarkoe v.g. gosse maanagierten jñh skuvlen barkijh berkieh guktie maanah produktijve saemiengjele sjidtieh. Voerkeslaaketje gjelebarkoe gosse aajnegjeleh saemien byjreskem buektehte gusnie geervh almetjh stuvrieh mij gjelide maanah veeljeh soptsestidh juktie maanaj produktijve gjelemaahtaldahkh tjirkedh, jñh guktie daam barkoem vierhtiedidh. Tjuaara goerehtidh dovne guktie lohkehtimmie jñh lierehtimmie öörnesovveme jñh guktie gjeline barkeme gosse vierhtede mejtie sjjere faalaldahke hijvenlaakan jåhteme dan stinkes gjelelierehtimmie modellen mietie. Ij faalaldahke stinkes gjelemodellh mietie jis barre hijvenlaakan öörnesovveme mohte ij voerkeslaakan gjeline barkeme, v.g. jis eah barkijh eensilaakan maanaj produktijve gjeline barkh. Guktie öörnesåvva jñh gjeline voerkeslaakan barka barkoedåehkien mubpene tjaatsegisnie digkiedibie.

Stinkes gjelemodelle hov sjædta gosse dejtje darjomidie maanagiertesne jñh skuvlesne öörneme guktie saemiengjelem voerkeslaakan soptsestellieh, ij barre såemies bodtine. Saemiengjele lea dirrege gosse soptsestalledh jñh lierehtidh, jñh dihte ulmie dellie maanah edtjeh sinsitnine buektiehtidh soptsestalledh. Jis edtja stinkes gjelemodellh buektiehtidh dellie dah maanagiertih jñh skuvlh tjuerieh quarkedh guktie voerkeslaakan gjeline barkedh. Akte krievenasse stinkes gjelemodellide dle iktemearan faalaldahkem vierhtiedidh. Dellie varki vuaptan sjædta jis ij faalaldahke mielen mietie juhtieh, v.g. jis eah maanah saemesth jalhts gjelem quarkoeh. Mænngan vierhtiedamme edtja barkedh guktie dihte lohkehtimmie, lierehtimmie jñh gjelebarkoe åvtene.

Viesjies gjelemodelle hov sjædta gosse saemiengjelem maanagiertesne jñh skuvlesne gaertjedamme: dellie gjele barre såemies bodtine jallh gjelelohkehtimmie (v.g. faagine skuvlesne). Dellie gjele objeektine sjædta jñh ij goh vuekie lierehtidh, bievnedh jñh soptsestalledh.

Såemies gjeleh faalaldahkh stuerebe sijjiem skuvline jñh maanagiertine utnieh, ij barre muvhtine bodtine, men gjelebarkoem dellie madtegelaakan soejkesjamme jñh ij leah voerkeslaakan gjeline barkeme. Daagkerh faalaldahkh leah viesjies gjelemodellh dan åvteste vihkeles dovne voerkeslaakan gjeline barkedh jñh lohkehtimmie jñh lierehtimmie buerilaakan öörnedh.

4 Gielemodellh Saepmesne

Daennie boelhetjiesnie gielemodelligujmie âehpiedehtebe mah joe Saepmesne pruvhkieh, jallh byöroeh Saepmesne nåhtjadidh, jîh guktie dejtie vierhtede.

Barkoedâehkie âtna Jon Todal hijvenlaakan sov artikkelisnie raeriestamme. Todal tjïerteste dej stinkes gielemodelli evtemes gieleh ulmie lea saemiengielem nænnoestidh jîh gielem mubpie boelvese tjïrkedh. Barkoedâehkie âtna vihkeles daam tjïelkestidh, dovne gielepolidihken ulmiem jîh beajjetje gielen ulmiem guktie maanah edtjeh produktijve maahtaldahkh saemiengielesne jaksedh. Todal tjïerteste man vihkeles dah gieleh faalaldahkh vihtieslaakan juhtieh jîh diëdtem eensilaakan nænnoestamme, jîh daam barkoedâehkie aaj dâârje. Jis dah tjïelth diëdtem tjïelkelaakan buerkiestieh jîh dejtie gieleh faalaldahkide soejkesjeh, dellie hov aelhkebe læhkoeskidh saemiengielem maanide buektiehtidh.

Barkoedâehkie aktem kriterijem lissiehtamme dejtie Totalen jîh Bakeren kriterijidie gosse edtja gielelierehtimmiemodellh tjïelkestidh:

Voerkeslaaketje gielebarkoe jîh vierhtiedimmie vihkeles biehkieh gielemodellide. Gosse voerkeslaakan gieline barka dellie ulmie lea 1) aajnegieleh saemiengieleh byjreskem buektiehtidh gusnie geervh almetjh Leah voerkes dej jïjtj gieleâtnojde jîh stuvrieh mij gielide maanah soptsestieh jîh 2) maanah edtjeh produktijve saemiengieleh sjïdtedh, mah iktegisth saemiestieh. Gosse voerkesvoeten bijre soptseste dellie vihkeles aaj daan bijre ussedidh: gaajhki maanaj gielemaadtoeh; mij gielide veeljedh soejkesjen mietie; gieledarjomh soejkesjidh dej gieleh ulmie mietie; dâarjoem gieline maanide jîh barkijidie faalehtidh; saemiengieledtja vâajnoes ârrodh fierhten darjoemisnie, v.g. tsïeglh, tjaalegh, nommh; soptsestallehm gieli bijre jîh gieleveeljemh. Maanaj gielemaahtaldahkh, gieleâtnoe jîh lierehtimmiej illeldahkh tjuerieh iktemearan vierhtiedidh. Jis ij maanagierten jallh skuvlen darjomh ulmide jaksehtallh, tjuara dam barkoevuekiem sjïehtesjidh nimhtie badth maanah produktijve saemiengieleh sjïdtieh. Tjuara mierieh tseegkedh jîh vihties barkoedirregh öörnedh mah seammalaaetje abpe rïjhkesne, gosse dejtie gieleh faalaldahkide edtja vierhtiedidh. Barkoedâehkien mubpene tjaatsegisnie dellie jienebe buerkiestibie guktie edtja gieline voerkeslaakan barkedh jîh vierhtiedidh. Mijjeh aaj tjïelkestibie guktie maahta ovmesse vuekiej mietie barkedh.

Totalen jîh Bakeren modelline dah siëjhme lahtesh unnebelâhkoen- jîh jienebelâhkoengieled pruvhkieh, dannasinie seamma modellh sih maehtieh seamma saah gubpene veartanisnie nåhtjadidh. Mijjeh daesnie gielemodellem saemien vuekiej mietie sjïehtedamme. Soptsestibie saemien- jîh rïjhkegielen bijre guktie tjïelkebe sjædta quarkedh guktie fierhten modelle saemien seabradahkesne jâhta. Saemien sientesne dah rïjhkegielh Leah nöörjen-, soemen-, sveerjen- jallh russlaantengieled.

4.1 Viesjies modelle, mij Saepmesne provhkesâvva

Baker (1993) gellie dejstie viesjies gielemodellijste buerkiestamme men barre aktem mij Saepmesne daelie prâvhka, dihte mij Baker gohtje *mainstream bilingual*-modelle. Todal dam nöörjengielesne gohtje *framandspråk*-modelle. Barkoedâehkie veeljeme dam *gåâjhkehtsemodellem* gåhtjodh, dannasinie saemiengieledaejnie modelline barre onn-ohtje biehkiedejstie maanagierte- jîh skuvledarjoemijstie, öövre goh gåâjhkehtse daesnie dusnie.

Aktene saemien sientesne dellie abpe faalaldahkem rïjhkegielesne faalehte, jîh saemiengieled lohkehtimmiem jîh saemiengielem barre muvhten aejkien prâvhka. Saemiengieled objeektine dennie lohkehtimmesne sjædta: gielelierehtimmie jallh gielebodth akten jallh muvhten aejkien vâhkoen, ij

saemiengiele dihte mij evtmes gosse soptsestalledh. Jalhts ulmie maana edtja saemiengieleh sjiidtedh, dellie Saepmesne jih jeatjah unnebelåhkoengieleh seabradahkine dååjrehtamme ij gåaredh ulmiem jaksedh dagkeres modellen mietie, gosse illeldahke lea vaenie gielemaahtaldahkh. Ij sån maana gan gie voestesiereste rijhkegielem soptseste daejnie gååjhkehtsemodelline saemiengieleh sjiidth. Ij dellie seabradahken ulmie jih eensi gieleh illeldahke sinsitnine sjieth: ulmie lea maana edtja saemiengieleh sjiidtedh, vaallah viesjies gielemodellh sveekesaejkien saemiengieleh maana buektiehtieh. Gååjhkehtsemodellem aaj sãemies maanagiertine pråvhka jih dellie gohtje *ietniengielehaarjanimmie*, dellie maana muvthem bodtem gieline åahpene.

Maanan gielemaadtoe stuvrie magkerh saemien mahtaldahkh nuepie jaksedh dejnie gååjhkehtsemodelline. Jis maanan lea saemiengiele hiejmegieline, dellie sån tjarkebe gieleh mahtaldahkem åadtje goh maana gie rijhkegielem hiejmegieline åtna. Læjhkan tjuara naemhtie tjertestidh jis maana barre saemien faagine åadtje jih ij saemien lohkehtimmiem jeatjah faagine åadtjoeh, dellie ij altese giele åvtenh guktie dan aalteren mietie byöroe. Dellie dihte saemiengieleh maana maahta sån aaj gaertjies mahtaldahkh saemiengielesne åadtjodh. Ajve gielefaageh lierehtimmien viehkine ij gåaredh nuekie baakoevårhkoem muvth faagine evtiedidh. Dellie gååjhkehtsemodelline maahta ræjkieh jih vaanoeh maanan mahtaldahkide sjiidtedh, jih kanne maanan rijhkegiele sagke nynnehkåbpoe saemiengielesne sjædta. Ij maana dellie mahtieh muvhti aamhtesi bijre saemiestidh, jih tjuara rijhkegielem veeljedh gosse altese saemiengieleh mahtaldahkem gåårtjehke. Dan åvteste ij goh gååjhkehtsemodelle buerie gænnah, gosse maanan lea saemiengiele hiejmegieline.

Jis saemien seabradahken ulmie aktem produktijve saemiengieleh maanam buektiehtidh, dellie ibie mahtieh saemiengielem evtiebasse buektidh jih saemiengielem lohkehtidh dan gååjhkehtsemodellen viehkine. Daam modellem tjuara sliejtedh jih aelkedh stinkes gielemodellh nåhtjadidh.

4.2 Gååjhkehtsemodelle

Maanan gielemaadtoe	Gieli tsiehkieh	Seabradahken ulmie	Mejtie faalaldahkh iktegisth jih ahkedh juhtieh	Gielebarkoe	Gieleh illeldahkh
Rijhkegieleh maana (rijhkegiele hiejmegieline)	Rijhkegiele, saemien-gielem muvhtine bodtine	Stinkes saemien-giele	Ålesth soejkesje dejtie gielide gååvnese maanagiertine jih maadth-lierehtimmesne	Voerkesvoeten vaanoe gielebarkojne jih vierhtiedimmine?	Gaertjies saemien-gieleh-mahtaldahkh ; reseptijve saemien mahtaldahkh
Saemiengiel ehmaana (saemien hiejmegieline)	Rijhkegiele, saemien-gielem muvhtine bodtine	Stinkes saemien-giele	Ålesth soejkesje dejtie gielide gååvnese maanagiertine jih maadth-lierehtimmesne	Voerkesvoeten vaanoe gielebarkojne jih vierhtiedimmine?	Gaertjies saemien-gieleh mahtaldahkh ; Rijhkegiele sagke nynnehkåbpoe, muvhtine jallh sãemies vihkeles sientine

Ij leah nuepie orreme daennie tabellesne ålesth tjertestidh dam gååjhkehtsemodellen vuekiem jih mejtie iktegisth jih ahkedh jåhta. Gellien aejkien naemhtie, ij saemien lohkehtimmiem faaleht abpe

dam maanan bijjedimmie- jñh ööhpehtimmiebaalkam, barre måedtine. Gellien aejkien ij voerkeslaakan gïeline barkh, ij faalaldahkem ahkedh juhtieh jallh iktemearan dam vierhtedh. Maahta sãn læjhkan årrodh nimhtie badth barkeme. Daejrebe Saepmesne aaj joekoen buerie gïelelohkehtimmiem faalehte mejtie voerkeslaakan gïeese soejkesjamme. Dãeriesmoere saemien lohkehtæmman saacht man hijvenlaakan soejkesjamme ij læjhkan maehtieh dan buerie illeldahkh buektiehtidh jis gããjhkehtsemodellen mietie barka. Saemien maanah jienebh saemien faalaldahkh daarpesjeh goh gããjhkehtsemodelle faalehte.

4.3 Stinkes gïelemodellh, mah lohkehtæmman Saepmesne sjiehtieh

Bakeren Leah göökte stinkes gïelemodellh mah Saepmien seabradahkese sjiehtieh.

4.4 Nænnoestimsmodelle

Maanan gïele-maadtoe	Gïeli tsiehkieh	Seabra-dahken ulmie	Mejtie faalaldahkh iktegisth jñh ahkedh juhtieh	Gïelebarkoe	Gïeleh illeldahkh
Saemien-gïeleh maana (saemien hïejme-gïeline)	Saemien goh lohkehtimmie-jñh soptsestalleme-gïele	Stinkes saemien-gïelh	Ållesth soejkesje gïelide maanagïertesne jñh maadthlierehtimmesne	Voerkeslaaketje gïelebarkoe jñh vierhtiedimmie gïeleåtnoste	Produktijve mahtaldahkh saemiengïelesne, njaalmeh jñh tjaaleldh

Daate modelle Baker gohtje *maintenance/heritage language*-modelle jñh Todal jis *bevarings- og utviklings*-modelle. Mijjieh lahtesem *nænnoestimsmodelle* veeljeme: dellie ulmie maanaj mahtaldahkh saemiengïelesne nænnoestidh, giej saemien hïejmegïeline. Nænnoestimsmodelline saemiengïele dñhte soptsestalleme-gïele. Skuvlesne dellie saemien dñhte lohkehtimmie-gïele gelline faagine, ij goh barre saemienfaagesne, jñh rñjhkegïele faage maam tjuerieh skuvlesne lohkedh. Seabradahken ulmie lea stinkes saemien gïelh buektiehtidh jñh dñhte gïeleh illeldahke edtja årrodh maanah mej Leah produktijve mahtaldahkh saemiengïelesne.

Modelle hijven sjeahta dajvine jallh maanadãehkine gusnie maanaj saemien voestesgïeline. Barkoedãehkie haasta nænnoestimsmodellem gaajhkine dajvine nãhtjadidh gusnie maanah giej saemien hïejmegïeline. Dah edtjeh nuepiem åadtjodh evtiedidh, byjjenidh jñh saemiengïelesne lieredh. Tjuara dej maanaj saemien mahtaldahkh jñh gïeleåtnoeh dñarjodh jñh stinkestehtedh dej aalteri mietie guktie saemiengïele nænnoes gïele sjædta gosse soptsestellieh, lierieh jñh seabradahkesne dam aaj soptsestieh.

4.5 Vejtiestimsmodelle

Maanan gïelemaa dtoe	Gïeli tsiehkïeh	Seabra-dahken ulmie	Mejtïe faalaldahkh iktegesth jïh ahkedh juhtïeh	Gïelebarkoe	Gïeleh illeldahkh
Rïjhkegïeleh maanah (rïjhkegïele hïejmegïeline)	Saemien goh lohkehtimmïe- jïh soptsestalleme-gïele	Stinkes saemien-gïelh	Ållesth soejkesje gïelide maanagïertesne jïh maadthlierehtïmmesne	Voerkeslaaketje gïelebarkoe jïh vierhtïedimmïe gïeleåtnoste	Produktïjve maahtaldahkh saemiengïelesne, njaalmeh jïh tjaaleldh

Daate modelle Baker gohtje *immersion*-modelle jïh Todal *gïelelaavkome*-modelle. Saemiengïelesne dah lahtesh *gïelebiesie* jïh *gïelelaavkomemodelle* muvhten aejkien provhkeme. Læjhkan mijjïeh nommem *vejtiestimsmodelle* veeljeme dannasinie muvhtene lehkesne vååjnoe goh baahtode guarkeme mij dïhte gïelebiesie/gïelelaavkome. Gellien aejkien dellïe nimhtïe toelhkestamme jis barre dah geervh maanajugmie saemiestïeh, jallh maanah åadtjoeh ånnetji saemien govledh, dellïe jis gïelebiesie/gïelelaavkome, jalhts eah maanah jïjtj aelkïeh saemiestïdh. Dejni orre nommine tjïelkebe ulmie gïelefaalaldahkïne sjædta - maana edtja saemien vejtiestïdh. Daan barkose voerkeslaaketje gïelebarkoe kriëbpesje jïh illeldahkem tjuara iktemearan vierhtïedïdh. Modellen ulmie aktene saemien sïentesne dellïe dïhte rïjhkegïeleh maana edjta produktïjve saemiengïeleh sjïdtedh, jïh dam bööremes buektehte jis saemiengïele dïhte mij maanah soptsestalleme- jïh lohkehtimmïegïele maanagïertesne jïh skuvlesne.

Barkoedåehkïe raereste vejtiestimsmodellem dajvine nåhtjadïdh gusnie ij vielïe boelveste boelvese saemien liërehte, jïh gusnie joekoen daerpïes saemiengïelem vïnth jealajehtedh. Saemien maanah gïeh jallan jallh eah Leah gænnah nöörh saemiengïelem hïejmesne åadtjodh, maehtïeh saemien maanagïertesne vejtiestimsmodellen mïetïe liëredh. Mængan maehtïeh saemien lohkehtimmïem skuvlesne åadtjodh. Daate dïhte aajne radtjoes vuekïe saemïej gïelemålsomem jarkelïdh jïh Saepmien saemiengïeli tsïehkïde nænnoestïdh.

Saepmesne naa gellien aejkien maanah mah seamma maanagïertedåehkesne jallh skuvledaltesïnie ovmessïe gïelemaadtoeh jïh gïeleh maahtaldahkh utnïeh. Dellïe daerpïes darjomh öörnedh dovne dan nænnoestïms- jïh vejtiestimsmodellen mïetïe, goske rïjhkegïeleh maanah produktïjve maahtaldahkh saemiengïelesne åådtjeme. Fierhten maana edtja gïelefaalaldahkem åadtjodh maam daarpesje, jïh fierhten maana edtja nuepïem åadtjodh altese gïelem evtïedïdh. Vielïe daan bïjre kreajnoehtïbie tjaatsegisnie “Stinkes gïelemodellh II: faageh vierhtïedimmïeh jïh raerïestimmïeh”.

Njoktjen 2022

SÁMOS-prosjeekten barkoedåehkïe stinkes gïelemodellide

Stinkes gïelemodellh II: faageh vierhtiedimmieh jïh raeriestimmieh

1 Aalkoe

Barkoedâehkie mij Saemiedigkie nommehti stinkes gïelemodelligujmie barkedh, daelie barkoen mubpiem boelhkem buakta. Daennie tjaatsegisnie evtiedibie dam maam tjaatsegisnie *Stinkes gïelemodellh I: duekie jïh tjïelkestimmieh* vuesiehtamme. Dennie barkoedâehkesne libie dej viesjies jïh stinkes gïelemodelligujmie âehpiedahteme jïh dejtie sjïehtesjamme gïeledotkijh **Colin Bakeren** jïh **Jon Todalen** âssjaldahki mietie. Daennie mubpene boelhkesne goerehtibie guktie dah stinkes gïelemodellh aarkebiejjien juhtieh. Aaj vuesiehtibie guktie mahta maanagierten- jïh skuvlen saemiengïeleh faalaldahkh sjïehtesjidh stinkes gïelemodelli mietie.

Barkoedâehkesne leah professovre saemien sosiolingvistihken **Annika Pasanen**, bijjieingenjööre jïh gïeledotkije **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, voesteslektovre **Berit Anne Bals Baal** jïh saemien maanagierten lohkehtæjja jïh SáMOS-prosjeekten âejvie **Ánne-Márge Päiviö**. Saemiedigkien ulmie barkoedâehkien barkojne edtja maanagiërth jïh skuvlh viehkietidh maanaj saemiengïelevoetem evtiedidh jïh nænnoestidh. Barkoen illeldahke edtja âtnasovvedh gosse maanagierti mieresoejkesjïh jïh skuvli learoesejkesjïh tjïrrehte, jïh dovne viehkine saemiengïeli evtiedimmiebarkose Nöörjesne, Soemesne jïh Sveerjesne.

Barkoedâehkie daan âssjaldahken mietie barkeme; saemiengïeleh faalaldahkh maanagiertine jïh skuvline dah vihkielommes råajvarimmieh institusjovnen daltesisnie, mejtie saemien seabradahke mahta nuhtjedh ihke sijjen gïelide vaarjelidh jïh nænnoestidh. Dannasinie vihkeles tjïrkedh dah skuvlh jïh maanagiërth eensilaakan buektiehtieh maanide saemien produktijve gïeline lierehtidh. Guktie saemiengïeleh faalaldahkh maanide jïh noeride evtiedieh akte råajvarimmie abpe seabradahkese. Daan barkose daerpies stinkes gïelemodellh utnedh mejtie veartenevåaroemistie quarkeme bööremes gosse edtja gïelh radtjoeslaakan lierehtidh jïh nænnoestidh.

2 Duekie: saemien maanaj gïeletsiehkïe jïh daarpoe

Dïhte daaletje saemien seabradahke ovmese daltesinie gosse vuartesje man gâhkese dïhte gïelemålsome saemiengïeleste jakseme, man buerie jïh jïjnjem saemiengïelem fuelhkine nuhtjïeh jïh aaj man jïjnjem saemien nuhtjïeh dejnie ovmese gïelesijjine. Maanagierten- jïh skuvlebarkoen soejkesjïh jïh barkoeh tjuerieh dej ovmese dajvi tsiehkïej jïh daarpoej mietie årrodh. Dennie byjjes daltesisnie dah saemien gïeseabradahkh gellien aejkien daagkerh dâehkide joekehtahta; 1) nænnoes saemien gïeledajvh, gosse saemiengïele voestegïeline dennie fuelhkesne, jïh 2) dajvh gusnie vaenie saemiengïele jallh gusnie gïele öövre nåhkeme. Geerve saemiengïeli tsiehkïeh eensilaakan dajvi mietie joekehtehtedh, dan âvteste gellien aejkien dej fuelhkïej jïh maanaj tsiehkïeh muvhtine dajvine jeatjahlaaketje. Nænnoes saemiengïeledajvine aaj maanah mah eah saemien hïejmegïeline lierieh. Seamman aejkien maanah gïeh saemien hïejmegïeline lierieh dejnie dajvine gusnie barre naan gille fuelhkïeh saemiestieh.

Gosse saemiengïelh evtiedidh, ij leah man buerie tjïertestidh sâemies dajve lea nynnehke jallh viesjie. Dellie aelhkïe tjalmahtovvedh dah sosiolingvistihken jorkesh mah bâetiemisnie, v.g. gosse noerh

rjnhkegielem³ sinsitniem soptsestellieh, jalhts tjjelke saemiestieh. Siejhmede gielemålsome- jñh gielejealajehtemetsiehkide dah gieletsiehkies maanadåehkine maehtieh gellien aejkien jarkerostedh, jñh naa varki jeatjahtovvedh dej ovmese klaassi gaskem: akten jaepien jijnjh maanah maanagiertem jallh skuvlem aelkieh, jaepien mænngan mahte gaajhkh maanah maehtieh rjnhkegielem hiejmegieline utnedh. Daej sjieki gaavhtan barkoedåehkie åtna buerebe aajne fuelhkiej jñh maanaj tsiehkijste joekehtedh. Dñhte gieletsiehkies aktene sjiere dajvesne maahta vuesiehtidh man gellie maanah fierhtede gielemaadtojste gååvnesieh.

Fuelhkiej gieletsiehkies åejviekategorijh:

1. **Saemiengieles, aajnegieles fuelhkie:** saemien dñhte aajne gieles mij eejtegi jñh maanaj gaskemsh.
2. **Saemiengieles, gelliengieles fuelhkie:** fuelhkien leah ovmese gieles, saemien akte dejstie.
3. **Rjnhkegieles fuelhkie / jallh fuelhkien aaj akte jeatjah gieles:** ij maana saemien gåetesne govvh jallh saemien dennie gåetesne barre symbolihken gaavhtan.

Gosse edtja saemien lohkehtimmiem maanagiertesne jallh skuvlesne soejkesjidh, dellie voestemes edtja maanadåehkiem tjjelkestidh jñh destie dam lohkehtimmiem öörnedh. Jis såemies dennie maanadåehkesne rjnhkegieles hiejmijste båetieh, dellie maanagierten jñh skuvlen barkoe maanide saemiengieles lierehtidh jñh maanaj gielesåtnojde jarkoestidh. Jis maanah saemiengieles hiejmijste båetieh, ulmie dellie vielie barkedh dejnie gielesbarkojne mejnie gåetesne aalkeme jñh maanaj saemiengielh jñh gieleveeljemh nænnoestidh jñh evtiedidh. Gåabpatjahken tsiehkien bööremes ulmiem jaksas jis stinkes gielesmodellh prævhka: voestes aejkien dan *vejtiestimsmodell*en mietie jñh mubpien aejkien *nænnoestimsmodell*en mietie (daej modelli bijre övtebe tjaatsegisnie tjaaleme). Dannasinie maanagierteh jñh skuvlh tjuerieh maadthmaahtoem dej sosiolingvistihken tsiehkies bijre utnedh dejnie jijtsinie dajvine, jñh dejtie barkoevuekide sjiehtesjidh maanadåehkien gieletsiehkien mietie.

Maanan nænnoes saemien maahaldahkh, gielesidentiteete jñh gieleveeljeme kriebpesje maana iktegisth sientesne veasoeminie gusnie ajve saemiengieles soptsestellien jñh guvlien. Dannasinie dñhte ulmie saemien maanagiertide jñh saemien lohkehtimmiem tjuaara aajnegieles sientie årrodh dan gåhkese guktie nuepie. Bööremes gujht jis gielesiente iktegisth aajnegieles, jis ij gåaredh, dellie maahta aajnegieles sientem muvhten aejkien öörnedh. Akte dejstie evtemes ulmijste daennie tjaatsegisnie dle raeriestidh guktie maahta aajnegieles saemien faalaldahkem tseegkedh.

Seamma goh övtebe tjaatsegisnie (*Stinkes gielesmodellh: duekie jñh tjjelkestimmieh*), libie daesnie voerkeslaakan *produktijve saemiengielevoete* ulmine veeljeme dan saemien lohkehtæmman. Daate dagkeres sientese vuesehte gosse maana saemeste jñh skuvlebaelie aaj saemiengieles tjaala. Barkoedåehkie meala gosse saemiengieles faalaldahkem maanide jñh noeride giehtjede, dellie galka lahtesem *gööktengielehvoete tjierosten giehtjedidh*. Gööktengielehvoete siejhmede gaajhkine tsiehkine, v.g. maanagierten jallh lohkehtimmiem ulmie dle gööktengielehvoete, gellien aejkien *funksjovnelle gööktengielehvoete* (eng. *functional bilingualism*). Guktie funksjovnelle gööktengielehvoetem tjjelkeste lea naa vijries. Dñhte lahtese maahta v.g. tseahkan vuesiehtidh maana hijvenlaakan dovne rjnhke- jñh saemiengieles quarkoe, jñh læjhkan ajve rjnhkegieles soptseste, muvhten aejkien saemeste jñh dellie vueliehkåbpoes daltesisnie rjnhkegieleste. Nimhtie badth saemien maahaldahke maahta reseptijve årrodh, gosse maana ajve dam gieles quarkoe.

Maanaj reseptijve maahaldahkh saemiengielesne eah leah nuekie guktie daaletje seabradahkesne, gusnie saemiengielh aajhtosne jñh dah jis aaj unnebelåhkoengielh. Dñhte saemien seabradahken ulmie saemien gieleside byöroe dellie jillebe årrodh. Byöroe tjabredh guktie maanah saemiestieh gellie ovmese sientine jñh byjreskinie, dovne institusjovnelle jñh privaate sientine, skuvline jñh hiejmine. **Dñhte ulmie saemien maanagiertide, saemien lohkehtæmman jñh abpe seabradahkesne tjuaara maanaj produktijve saemiengieles buektiehtidh.** Barkoedåehkien mielen mietie ij leah daerpien rjnhkegieles

³ Daennie tjaatsegisnie lahtese rjnhkegieles siejhmede laanti jienebelåhkoengielide vuesehte, mejtie daelie saemide baajnehtieh: Noerhtelaantine nöörjen-, sveerjen- jñh soemengieles, Russlaanten raedtesne desnie russlaantengieles.

mahtaldahkh vierhtiedidh dovne tjaatseginie jñh soejkesjinie mej leah saemiengielh jñh gielefaalaldahkh. Daate mij joem tjielke saemien maanide jñh noeride, jñh dam tjuara rijhkegieleh learoesoekjesjinie vierhtiedidh.

Dãeriesmoere aaj gosse gellien aekien lahtesem gööktengielehvoetem miste guarkoe. Maanan gööktengielehvoete ij seamma goh, jñh ij kriëbpesjh maana gåabpegh gielh pråvhka, gohtjesåvva jñh iktegesth dejtie veeljesåvva. Dagke naemhtie sån: **gööktengielehvoete aajnegieleh byjreskh kriëbpesje**. Sjiere gosse unnebelåhkoengiele mij aajhtosne, dellie nænnoes gööktengielehvoete kriëbpesje maanan leah nuekies aajnegieleh byjreskh jñh sienth unnebelåhkoengielesne. Ij leah saemiengielese sijjie stoerreseabradahkesne dovne nuhtjedh jñh evtiedidh, jñh saemiengielem jallan vååjnesisnie. Eah saemien maanah åadtjoeh jñtjth saemiengielem govledh jñh provhkedh, seamma goh dah rijhkegieleh maanah sijjen gielim åadtjoeh. Dah saemien maanagiërth, saemien goevtesh jñh saemien klaassh tjuerieh dejnie byjreskinie årrodh maanan jieliemisnie gusnie saemien voerkeslaakan vierhtiedieh.

Daejnie barkojne voestes aekien gusnie eensilaakan pryöveme stinkes gielemodellh tjierrestidh jñh goerehtalledh, jñh nuepie stinkes lierehtimmiemodellh tseegkedh jñh dejtie saemien seabradahkese sjiëhtesjidh. Ij leah stinkes gielemodellh mij orresth saemien seabradahkese. **Saepmesne joe buerielakaan dãåjrehtamme guktie stinkes gielemodelligujmie barkedh**. Ånar:isnie Soemesne vejtiestimsmodellem guhkiem provhkeme ånarisaemien gielelaavkoeminie jñh skuvleklaassine. Seamman aekien aaj Elgå:esne dam vejtiestimsmodellem sjiëhtesjamme jñh **muvhth tijjh** åarjelsaemien maanagierte- jñh skuvlefaalaldahkh faaleme. Daah vuesiehtimmieh vuesiehtieh guktie maehteles produktijve saemiengielevoetem buektiehtidh jis voerkeslaakan stinkes gielemodelligujmie barka.

Saepmesne noerhtesaemien dajvine jis nænnoestimsmodellem provhkeme gusnie saemien akte nænnoes giële, v.g. Guovdageaidnu:sne. Desnie skuvleklaassen lohkehtimmie- jñh soptsestalleme giële iktesth saemiengiele. Daate hijvenlaakan juhteme sãmies boelhkine jñh sãmies maanadåehkine – gosse nænnoes saemiengieleh maanah saemien voestesgieline. Læjhkan dah sosiolingvistihken tsiehkieh saemiengielide iktegesth jarkerosteme jñh geervebe sjidteme tsiehkide buektiehtidh. **Nimhtie aaj nænnoes saemiengieledajvine gusnie jienebh maanah mah eah saemien produktijve gieline utnieh** jallh eah gan saemien maehhtieh, jallh jeatjah sjiëkenijstie sijhtieh rijhkegielem veeljedh. Saemiengieleh maanagiërtine jñh skuvlesne ij iktesth buektiehtamme dagkerh tsiehkieh seahkaridh. Gielefaalaldahkesne gellien aekien vihkeles biehkieh fååtesamme guktie voerkeslaakan gieline barkedh: guktie darjomh gielen mietie soejkesjidh, mij gielide maanine ektine veeljedh jñh goerehtimmie jñh vierhtiedimmie gielebarkoen illeldahkijste. **Gosse eah barkijh iktesth nõõrh dejtie ovnese gieledaarpojde goerehtidh jñh dãarjoehtidh mah dejnie heterogene maanadåehkine gååvnesieh dellie barkijidie aelhkebe rijhkegielem viehkiegieline provhkedh**. Dellie gellien aekien dah rijhkegieleh maanah eah saemien hijvenlaakan lierieh, jñh dihte soptsestims saemiengielesiente saemiengieleh maanide viesjies sjædta. Tjiehties badth gellie væjkele maanagiërtien barkijh jñh lohkehtæjjah abpe Saepmesne voerkeslaakan jñh eensi gieline berkieh, daate joekoen vihkeles orreme. **Læjhkan dihte dãeriesmoere dejnie nænnoestimsmodelline jis edtja aarkebiejjien juhtedh ajve jåhta dan muvhthen barkijen gaavhtan**.

Institusjovnen daltesisnie dellie nænnoestimsmodelle bööremes Saepmien soemen raedtesne jåhteme. Desnie joekoenlaakan vuaptastahteme dah saemiengieleh byjreskh mah tseegkesovveme jñh aaj guktie voerkeslaakan gieline barkeme. Desnie eah dah barkijh soemengielem pruvhkieh gænnah dejnie saemiengieleh maanadåehkine. Daate institusjovnesne: gielebarkoe mij ahkedh jåhta abpe dam maanagierte- jñh skuvlebaeliem, stinkes beetnehdåarjoe jñh muvhth gielevoerkes soejkesjh jñh goerehtimmie illeldahkijste. Nov gujht gellie haestemh dan barkose soemen raedtesne aaj. **Guktie nænnoestimsmodellem evtiedidh jñh aarkebejjan buektiehtidh joekoen vihkeles institusjovnen daltesasse abpe Saepmesne**. Daate vihkeles dej saemiengieleh maanaj jñh dej fuehkiej gielereaktaj gaavhtan jñh gaajhkide saemien gielide bætijie biejjide.

3 Guktie stinkes gjelemodellh öörnesovvedh

Dennie tjaatsegisnie *Stinkes gjelemodellh I: duekie jñh tjjelkestimmieh* vuesiehtimh guktie stinkes gjelemodellh tjjelkeste. Dellie tjjelkestimmien leah göökte bielieh, akte bielie *guktie öörnesovvedh* jñh mubpie *guktie voerkeslaakan gieline barkedh*. Gosse stinkes gjelemodelligujmie barka dellie dihte gjeleh ulmie saemien produktijve gieline maanide lierehtidh. Tjuara öörnesovvedh juktie maehteles ulmiem jaksedh, jñh dihte lea gjelefaalaldahken aajhteren jallh faalehtæjjan diēdte. Daennie boelhketjisnie vuartasjbie guktie stinkes gjelemodellh öörnesovvedh.

3.1 Aajhtereråalle: faalehtæjjan ellies diēdte

Gaajhkh faalaldahkh såemies stavram jallh aajhterem utnieh mej leah diēdtem faalaldahken ovnese bielide. Naemhtemes stavra lea v.g. tjjelte, saemien institusjovne jallh organisasjovne, jallh goh Sveerjen raedtesne, Sameskolstyrelsen. **Jis edtja saemiengieleh faalaldahkide tjirkedh, joekoen vihkeles dam barkoem soejkesje, goerehte jñh evtēde aktene institusjovnen jñh struktuvren daltesisnie jñh naakene tjuara ellies diēdtem utnedh dejtie darjoemidie sjiehtesjidh.** Daan biejjien muvtht barkijh jñh eejhtegh gñeh maaje ååpsen stoerre diēdtem utnieh, jñh daate akte dejstie stöōremes dāeriesmoerijste saemiengieleh maanagierte- jñh skuvlefaalaldahkide.

Gosse tjjelth jallh jeatjah aajhterh edtjeh saemiengieleh faalaldahkh maanagierte vuj skuvlese faalehtidh, dellie voestemes sille misse aerebe vuesiehtamme: dah tjuerieh dajven jñh maanadåehkiej gjeletsiehkieh eensilaakan daejredh. Dan mænngan goerehtalla magkerh faalaldahkh maehtieh vedtedh dejstie vierhtijste mah gāåvnesieh, jñh mij dihte stynkehkommes modellide maam maehtieh faalehtidh. Byōroe tjjelkelaakan veanhtadidh dah maanah stynkehkommes modellem åadtjoeh maam faalehtæjja mahta faalehtidh.

Tjjelth jñh jeatjah aajhterh tjuerieh ellies gjelesoejkesjh maanaj saemien gjelebaalkide utnedh. Lahtese *gjelebaalka* (no. *språkløp*) tjjelkeste guktie faalaldahkh edtjeh almetjen gjelesientesne ahkedh juhtedh jñh iktegisth jñh ellies årrodh. Maanan byjjes gjelebaalka byōroe maanagiertesne aelkedh jñh dovne abpe dam maadthlierehtimmiem goske dam galhkeme. Dellie tjuara maanide kröōhkestidh mej leah saemien- jallh rijhkegielem hiejmegieline; dan åvtēste maanaj gaskemsh joekehte gosse saemiengieleh byjreskidie bætētieh (maanagierte, skuvlese). **Aalkoetsiehkēie tjuara årrodh maanan saemiengieleh baalka tseegkesåvva jñh faala abpe dam maanagierte- jñh skuvlebaeliem.** Dihte stynkehkommes gjelebaalka dellie gosse maana saemiengieleh faalaldahkh abpe tñjjem åådtje maanagiertesne, maadthlierehtimmesne jñh jårhkeskuvlen lierehtimmesne. Joekoen vihkeles maana gjelem åådtje abpe maanabaeliem jñh noerebaeliem evtiedidh olles altese gjelemaahtaldahkh tjöödtjēth jallh viesjietåbpoe sjidh. Daan biejjien sñejhmede naemhtie jis sjædta.

Fenomeene gosse gjelemaahtaldahkem voestesgjelesne viesjietåbpoe sjædta, gjeledaajroe gohtje gjeleattrisjovne (no. *språkatrisjon*, eng. *language attrition*). Voestesgjeleh saemienmaanah gjeleattrisjovnem dāåjrehtieh gosse dihte saemien mahtaldahke viesjietåbpoe sjædta jallh ij åvtenh guktie vuertiemisnie voestesgjeleh maanide. Såemies maanah saemien voestesgieline maehtieh öōvre orrijidh saemiestidh, jñh mahtaldahkide dan viesjies sjidhtieh guktie maanah mah aerebe produktijve saemien soptsestæjjah orreme reseptijve saemiengieleh sjidhtieh. Gosse eah maanah jñjtjemsh voestesgielem govlh gænnah, jallh eah dam provhkh, mahta haajpanidh, dan åvtēste dihte mubpiegiele tjarkebe voestesgieleste sjædta. Gjeleattrisjovne sjædta gosse maanaj gjeleh byjreske jarkerostoe juktie maanah sijjen voestesgielem vaenebem guvlieh jñh pruvhkieh. Dagkerh jorkesh gjelebyjreskisnie sñejhmede sjidhtieh gosse maana maanagiertem jallh skuvlem aalka, jñh maanan saemiengiele nåake dāarjoem faalaldahkēste åådtje. Eejhtegh maanaj gjeleattrisjovnen bijre itjmiiem demtēieh. **Dan åvtēste barkoedåehkie tjuvtjede gjelefaalaldahkh edtjeh iktegisth årrodh jallh ahkedh juhtedh goh vihkeles biehkēie inke maanaj produktijve gñelh gorredidh jñh nænnoestidh.**

Barkoedåehkie vaajtele tjierstedidh; **gaajhke saemien lohkehtæmman joekoen vihkeles diēdtem tjjelkestidh gosse edtja lohkehtimmiem sjiehtesjidh jñh goerehtidh.** Gellien aejkien eejhtegh dah mah

tjuerieh dïedtem vaeltedh jis saemiengïeleh faalaldahke edtja sjïdtedh, gosse edtja aelkedh, guktie skuvle/maanagierte buektehte saemiengïeleh barkijh jaksedh, jïh aaj sæjjasadtjh gaavnedh jis såemies skiemtjine sjædta. **Ij gåassehkh eejhtegh edtjeh dïedtem saemien lohkehtæmman utnedh.** Dah tjïelth tjuerieh jïjtjh systeemide tjirkedh guktie gaajhkem öörnesovvedh jïh guktie saemien gïelefaalaldahki illeldahkh sjïdtieh. Eejhtegidie tjura tjïelke årrodh gïejgumie edtjeh **govlehtalledh** jis haestemh maanaj saemien gïelefaalaldahkine sjædta – jis ij maana faalaldahkem åadtjoeh sov reaktaj mietie, jis ij saemien gïelefaalaldahke juhtieh goh edtja juhtedh, v.g. jis ij maana lierieh saemiestidh jallh saemien mahtaldahkem viesjïehtåbpoe sjædta. Saemiedigkieh byöroeh vaaksjomeöörnegem utnedh mij edtja tjirkedh gaajhkh dejtïe gïelefaalaldahkide mah stinkes gïelemodelli mietie vadtasuvvïeh, eensilaakan maanaj saemien soptsestalleme gïeline buektïehtieh. **Dagkeres** systeeme instïtusjovnh kriebesje mah raerïestïeh guktie iktegesth maahta saemien lohkehtimmiem jallh faalaldahkem nænnoestïdïh guktie buerebe sjædta. Daate byöroe Saemiedigkien dïedte årrodh. **Goevtese** mïsse laajhta byöroe tseegkesovvedh nimhtïe guktie laejhtemh struktuvrïde jïh faalehtæjjese tjuvtjïedïeh – ij dan aajne barkïjasse jallh lohkehtæjjese.

Seamman aejkien vihkeles saemiengïeleh barkïjem krööhkestïdïh jïh nænnoestïdïh, **barkïjen mahtaldahkide evtïedïdïh, jïh buerïevoetem jïh barkoebjreskem dåarjoehtïdïh.** Daejrebe barkoeh lyövlehe dejtïe saemiengïeleh barkïjïdie gïeh maanagiertesne jïh skuvlesne barkeminïe, jïh man vaenïe vierhtïeh reerïeh. **Gosse naemhtïe** dellïe aaj laejhteme eejhtegïjstïe maahta barkïjem alvoes tjarki dijïpedh, jalhts dïedte edtja faalaldahken faalehtæjjan luvnïe årrodh.

3.2 Dej ovnese faalaldahki dïejvesh

Gaajhkene lehkesne Saepmesne edtja vïhtïes lahtesh jïh dïejvesh gïelebyjreski bïjre öörnesovvedh mejtïe maanïde sjïehtesjamme. Dah lahtesh edtjeh tjïelke årrodh juktïe fiere guhte maahta guarkedh mennïe dåehkïne jïh faalaldahkïne. Daate eejhtegidïe joekoen vihkeles: dah edtjeh nuepiem åadtjodh byjjenimmiem jïh lohkehtimmïesïentem maanese veeljedh jïh guarkedh magkerh gïeleh illeldahkh maanïde vuertïemisnïe dejtïe ovnese faalaldahkïjstïe. Daate aaj vihkeles dejtïe gïeh maanagierti jïh lohkehtimmïej faalaldahkïde tseegkïeh jïh reerïeh. Dan gïen gïelefaalaldahken dïedte edtja dam rïektes dïejvesem provhkedh mïsse faalehte. **Gaajhkesh tjuerieh guarkedh sjïere gïelemodelli mietïe dellïe maahta sjïere illeldahkh jaksedh.** Gïelefaalaldahki dïejvesh jïh lahtesh edtjeh buerkiestïdïh magkeres modelle provhkesåvva, mij råallïde saemiengïelen faalaldahkesne jïh magkerh illeldahkh nuepïe jaksedh ovnese faalaldahki vïehkïne.

Saemien maanagierte / saemien skuvle / saemien klaasse / saemien goevtese: Daah lahtesh edtjeh maanagierte- jïh skuvlefaalaldahkïde vuesïehtïdïh mej saemien evtemes soptsestalleme- jïh lohkehtimmïegïeline. Saemien maanagierte, -klaasse jïh goevtese edtja ajve stinkes gïelemodelli mietïe öörnesovvedh: dellïe gujht nænnoestïmsmodellen jallh vejtiestïmsmodellen mietïe. Jis gååjkhkehtsemodellem prævhka (lohkh vïelïe övtebe tjaatsegïsnïe), jïh saemien muvhtïne bodtïne jallh ajve lohkehtimmïefaagïne, dellïe byöroe dåehkïem jeatjahlaakan gåhtjodh.

Gïelelaavkome maahta maanagierte- jallh skuvlefaalaldahkem nommehtïdïh gusnïe saemien lohkehtimmïe- jïh soptsestalleme gïeline jalhts ij leah maanan hïejmegïele / voestesgïele. Dellïe modellem nuhtjïe mij barkoedåehkïe gohtjïe vejtiestïmsmodelle. Dejstïe darjoeimïstïe maanah saemien lierieh. Aalkoevisnïe åadtjoe gïelem soptsestïdïh goh maehtïeh, gosse lierieh aelkïeh gujht **jïenebe jïenebem** saemïestïdïh. Gïelelaavkoemisnïe desnïe gïelevoerkes gïelelaavkomepedagogïhke. Dah geervh maanïde vïehkïehtïeh jïh dåarjoehtïeh saemien provhkedh jïh saemiengïelem evtïedïeh ovnese pedagogïhken vuekïej jïh vierhtïej vïehkïne. Dellïe ulmïe maana aalka produktïjve gïelem soptsestïdïh. Ij edtjh rïjhkegïelem maanajgumïe soptsestïdïh jïh ij vïehkïegïeline gænnah. Gïelelaavkome smaave maanïde (jeahta) **aerebe gïelelaavkome (no. tidlïg språkbåd)** jïh skuvlemaanïde dle jeahta **minngebe gïelelaavkome (no. senere språkbåd)**. Dïhte nynnëhkommes gïelelaavkomemodelle lea **ållesth gïelelaavkome (no. fullstendïg språkbåd)** jïh gaajhkh darjomh saemiengïelesne. Jis muvhtïjstïe darjoeimïstïe saemiengïelesne jïh muvhtïjstïe rïjhkegïelesne, dellïe **muvhtene gïelelaavkome (no. delvïis språkbåd)**. Ij muvhtene gïelelaavkome seamma radtjoes goh ållesth gïelelaavkome jïh ij gan maehtïeh

veanhtadidh seammalaaketje buerie illeldahkh. Dennie muvhtene gïelelaavkoemisnie saemien unnemes 50 % gaajhkijste darjoemijstie, jis ij, ij dellie kriterijem gïelelaavkoemasse nõõrh.

Gïelebiesie (no. *språkreir*) akte aerebe ållesth gïelelaavkome maanagïertesne, ålkoealmetjen jallh unnebelåhkoenalmjetjen gïelesne. Dagkeres dåehkie aaj vejtiestimsmodellen mietie jåhta. Maanah gïelebeasan båetieh gosse maanagïertesijiem daarpesjeh, jïh gïelebiesesne dovne aalkoestvie ajve saemiengïelem dejtie maanide soptsestalla. Gïelebiesie edtja biehkïe årrodh guktie seabradahke gïelide ellieslaakan jealajahta, jïh gusnie fuehkhieh jïh seabradahke dej darjomigujmie åehpies. Naemhtemes sosiolingvistihken tsiehkesne edtja orre lierehtimmie boelveste boelvese aelkedh, gusnie gallesh dam saemiengïelem fuehkesne dasseme. Gïelebiesien mænngan edtja maanide nuepiem saemiengïeleh lohkehtimmiem åadtjodh.

Dah lahtesh mah dahkoe bijjege daelie gellien aejkien båajhtode provhkesåvva: dåehkhieh mah eah kriterijidie nõõrh, jis gïelelaavkomh gohtje. Sjïere dåeriesmoerem lahtesasse gïelebiesie sjïdteme, dan åvteste muvhtine lehkine dam nuhtjeme v.g. gosse gïelebodth akten aejkien våhkosne. **Gïelebiesie edtja ajve beajjetje maanagïertedåehkide provhkesovvedh mij dej ållesth gïelebiesien kriteriji mietie juhtieh, dellie vejtiestimsmodellen mietie. Gïelebodth mah naan aejkien vadtasåvva, ij edtjh gïelebiesiem nommehtidh.** Ij gænnaah darjomh mah skuvlesne jallh geerve almetji ektine õornesuvvieh edtjh gïelebiesine nommehtidh, jalhts desnie ållesth gïelebiesievuekïeh. Lahtese gïelebiesie ajve faalaldahkide dejtie smaave maanide. Nimhtie aaj jeatjah lehkine veartanisnie gusnie gïelebiesien metodihken mietie, v.g. englaantengïelesne *language nest*, maorigïelesne *kohanga reo* jïh hawaiiïelesne *punana leo*.

Jis eah maanagïerte-, skuvle- jallh eejehtimmes faalaldahkh gïelelaavkomen krievenasside nõõrh, dellie byõroe jeatjah dïejvesh faalaldahkide provhkedh, v.g. *gïeledusje*, *-tjåanghko*, *-leejre*, *-kaf* jallh *-gïevlie*. Goh joe neebneme: vihkeles hov guarkedh sjïere darjomigujmie dle sjïere ulmieh jaksa. Jis gïelefaalaldahki dïejvesh vuesiehtieh maana edtja saemien abpe tïjjem govledh jïh aelkedh produktjive saemien soptsestidh, mohte faalaldahke ij leah dïejvesen mietie õornesovveme, dellie alvoes goerpe. Daate seabradahken goerkese heerredåvva guktie gïelem vejtiestidh jïh evtiedidh jïh aaj maanan reaktide jïjtje gïelese jïh kultuvrese. Geervebe dle sjædta stinkes gïelemodellh tseegkedh jïh eejhtegidie nåakebe veeljedh dam maam böõremes jïjtsh maanese.

3.3 Jaksoes råajvarimmieh ihke gïelemodellide nænnoestidh

Seabradahke tjuara evtemes fiere guhte maanan reaktam saemiengïelese gorredidh, jïh fierhten maana vihkele. Barkoedåehkie **lea siemes dan salkehtæmman** Hjertespråket (NOU:2016), gusnie raeriestamme daerpies ajve golme learohkigujmie gosse saemienklaassem tseegkedh. Nimhtie jienebh maanah lohkehtimmiem stinkes gïelemodelli mietie åadtjoeh jallemes daltesisnie. Man gellie learohkh jïh geerve barkijh vihkeles biehkïe dejtie saemiengïeleh faalaldahkide. Mahte gaajkh saemien dajvine saemiengïeleh lohkehtæjjah jïh maanagïerten barkijh fååtesieh. Faalaldahki aajhterh jis nasjonaale pedagåågen njoelkedasside mietie. Seamman aejkien Saepmesne jis dååjrehtamme jienebh geerve almetjh daerpies jis edtja læhkoeskidh voerkeslaakan gïeline barkedh. Man gellie geervh fierhten maanese dejnie gïelefaalaldahkine stuvrie magkerh darjomh saemiengïelesne buektiehtidh jïh aaj man jïjnjem abpe faalaldahkeste gåarede saemiengïelesne buektiehtidh. Destie vuajna mejtie faalaldahke saemiengïelese aevhkies.

Dah stinkes gïelemodellh ovmese daltesinie, dah leah *kontinuum* jïh nimhtie tjuara dejtie vuejnedh. Dam gïelemodellm mejtie maanagïerte jallh skuvle lea veeljeme nynnehkåbpoe sjædta gosse lohkehtimmie/faalaldahke saemiengïelesne stuerebe sjædta, jïh faalaldahke jiene-jienebe vierhtieh åådtje. Skuvlen daaletje saemiengïel mæhtieh v.g. lohkehtimmiegïeline juhtedh jïh dellie gellie jallh jienebe boelhkine jallh abpe dam lohkehtimmiem. Jis saemien lohkehtimmiegïeline abpe dam lohkehtimmiem, dellie stinkebe gïelemodelle enn gosse saemien ajve muvhtene lohkehtimmiegïeline. Gåabpegh lohkehtimmievuekïeh leah stinkes gïelemodellh, akte bist stinkebe mubpeste. Jis stinkebe modellem pråvhka dle stinkebe illeldahkh maahta veanhtadidh. Læjhkan tjïertestbie dej stinkes gïelemodelli ulmie badth maanah edtjeh produktjive saemiengïelem jaksedh.

Seamma saah magkeres modellem prävha, dah faalehtæjjah, dah barkijh jïh abpe seabradahke byöroeh giehtjedidh guktie jis saemiengïelen tsiehkiem nænnoestidh. **Byöroe tjïelkelaakan tjïeltijste veanhtadidh soejkesjh gaavnehtieh guktie saemien lohkehtimmiem edtja nænnoestidh.** Seamman aejkien vihkeles tjïeltide soejkesjidh guktie edtjeh saemiengïeleh barkijh jaksedh.

Gåarede gujht dam saemien faalaldahkem nænnoestidh v.g. daej råajvarimmiej viehkine:

- 1. Gïeletjåanghkoeh mah gååjhkehtsemodellem dåarjoehtieh:** Jis ajve saemiengïeleh lohkehtimmiem faagine dejtie maanide faalehte, voengesne jallh maajhlohkehtimmine, jïh ij saemien jeatjah faagine, dellie faalaldahke dan viesjies gielemodellen mietie jïh nommehtibie gååjhkehtsemodellem. Gåessie naemhtemes lohkehtimmiem edtja nænnoestidh maahtha maanide faalehtidh tjåanghkojde ahkedh bætedh. Dejtie tjåanghkojde maahtha v.g. gaajhkh saemiengïeleh learohkh sjïere dajveste bööresovvedh. Tjåanghkojde edtjeh saemiengïelesne dan vejtimestims- jallh nænnoestimsmodellen mietie öörnesovvedh, maanaj gieledaltesi jïh gielemaahtoej mietie. Maanagierten tjåanghkojde maehtieh sih dovne eejhtegh jïh maanah meatan årrodh.
- 2. Muvhtene saemiengïeleh faalaldahke:** Barkoedåehkie raereste gielefaalaldahkide lissiehtidh, goh skuvlesne aaj saemien lohkehtimmiem unnemes göökte vielie faagine/disiplijnine dan gielelohkehtæmman. Naemhtie dam viesjies modellem maahtha nænnoestidh gosse medtie 25 % gaajhkede lohkehtimmieste saemiengïelesne faalehte. Daagkerem lohkehtimmievuekiem Hættan skuvlesne soemen raedtesne pryöveme. Romsan tjïeltesne raeriestamme saemien lohkehtimmiem gööktine faagine faalehtidh noereskuvlen learohkide mej leah saemien faagine tjaktjeste 2022. Jis ij gåareth ållesth saemiengïeleh maanagiertem buektiehtidh, maahtha dam gielebyjreskem sjïehtesjidh. Dellie mierende gåessie jallh gusnie, v.g. akten biejjien våhkosne jïh dellie ajve saemiengïelem prävha, jallh saemien aajne soptsestallemegegïeline ålkone. Gosse maana edtja saemiengïelem vejtimestidh jïh dam nænnoestidh, dellie buerebe sjïere aajnegïeleh saemienbyjreskh maanese öörnedh, enn iktegisth dovne saemien jïh rïjhegegïelem soptsestidh.
- 3. Bielie saemiengïeleh faalaldahke:** Daejnie modelline maanaj beajjetje faalaldahkh unnemes 50 % tïjjeste. Daate modelle maahtha maanagiertesne jallh skuvlesne provhkedh, v.g. jis ij ållesth saemiengïeleh faalaldahkide buekteth, dan åvteste geerve saemiengïeleh barkijh gaavnedh. Saepmesne daam vuekiem provhkeme v.g. åarjelsaemien raedtesne Elgå:en maanagiertesne jïh desnie hijvenlaakan jåhteme.

Gaajhkine modelline gusnie saemien ajve muvhtine bodtine provhkesåvva, daerpies eensilaakan soejkesjidh guktie giele desnie evtemes.

Aajhteren diëdte evtemes lohkehtimmiemodellem jïh lohkehtimmiem sjïehtesjidh. Byöroe aaj maanaj jïh noeri saemien gielebyjreskem nænnoestidh gaajhkene lehkesne jïh gaajhkh vuekiej mietie. Dellie v.g. **saemiengïeleh iehkedsdarjomh / eejehtimmiefaalaldahkh skuvlesne** maehtieh gielesientide stinkestehtedh. Daate lea hijven vuekie juktie desnie nuepie spealadidh, stååkedidh, ålkone årrodh jïh aelhkieslaakan soptsestalledh jïh desnie saemiengïele hov sjeahta. **Saemiengïeleh guedtjeh maanagiertide jïh skuvlide åadtjodh akte jeatjah vuekie gosse saemien byjreskem sæjhta stinkestehtedh.** Maahtha geervh almetjh guessine dåahkan bööredidh. Dellie maanide soptsestieh jïh luhkieh, dej ektine stååkedieh jallh aerpievuekien barkojne maanajgujmie giehtelieh. Aaj maahtha nuerebh almetjh viehkine utnedh. Skuvlelearohkh maehtieh maanagiertem gaskebiejjien akten aejkien våhkosne guessine bætedh, lohkedh, maanaj ektine stååkedidh jïh maanide ålkone darjomigujmie viehkiehtidh. Vihkeles smaave maanide damtedh dah stuerebe maanah goh stååkedimmievoelph jïh gieleh åvteguvvieh. Båarasåbpoee almetjh aaj joekoen vihkeles ihke gielem jïh kultuvrem lierehtidh jïh nænnoestidh. Gosse jeatjah gieleguedtjeh aaj meatan maanagierte- jallh skuvlefaalaldahkesne, dellie vihkeles dah åhepiedehtieh guktie voerkeslaakan gieleine barkedh, jïh dan bijre njealjede boelhketsjnisne tjaleme.

4 Voerkeslaakan gieline barkedh goh våarome stinkes giemodelle

Giervoerkesvoete vihkeles prinsihpe gosse vierhtieh raereste gaajhkide almetjelaaketje darjoemidie, sjjere gosse gielide mah aajhtosne edtja nænnoestidh jñh jealajehtedh. Giervoerkesvoete dellie gielh jñh gielbarkoeh gieltjede goerehte jñh darjomh gielvåajnoen mietie soejkesje. Daate aejvie daerpiess biehkie stinkes giemodelle. Ij leah saemien maanagierte- jñh skuvlefaalaldahkine nuekies dah geervh ajve dej maanajgumie saemiestieh, namhtah eensilaakan goerehtalleme. Dah geervh tjuerieh guarkedh guktie dah jñjtj gieline berkies, guktie jñjtj gielveeljemh maanide dijpieh jñh guktie råalle goh gielih åvteguvvie jñh biñkedæjja maanide stuvrie. Daennie boelhetjiesnie barkoedåehkie såemies giervoerkesvoeten tsiehkies gieltjede, jis lahtesem vijriebinie guarkoe. Mijjen mïelesne daah tsiehkies dejtie gielfaalaldahkide tjarke stuvrie jñh mejtie gielse aevhkies jñh man buerie dej faalaldahkigumie edtja læhkoeskidh. **Gidtj aktem aajnegieleh saemien byjreskem buektiehtidh, gielim maanadåehkesne stuvredh jñh faalaldahkide vierhtiedidh.**

Gosse edtja gieline voerkeslaakan barkedh jñh gielse geatskanidh dellie tjuara daejredh maanadåehkien gielmaadtoem jñh gieledaarpoem. Tjaatsegisnie *Stinkes giemodelle I: duekie jñh tjjelkestimmieh* libie göökte stinkes giemodelle vuesiehtamme. Dellie maanadåehkien gielmaadtoem mij dejtie göökte giemodelle joekehte, jñh giemodelle tjjelkelaakan hov vuesiehtieh daesnie göökte ovnese maanadåehkies. Maanagiertesne jñh skuvlesne tjuara göökte ovnese vuekiej mietie barkedh jis edtja gielim gåabpegh maanadåehkine stinkestehtedh, juktie eensie produktijve saemiengieleh maanah sjdhtieh.

4.1 Guktie aajnegieleh saemien byjreskem tseegkedh

Jis edtja aajnegieleh byjreskem buektiehtidh dellie daerpiess voerkeslaakan gieline barkedh. Vihkeles dellie gielveeljemem soejkesjen mietie öörnedh. Dellie dah geervh iktegesth soejkesjen mietie saemiestieh dennie saemiengieleh maanadåehkesne jallh skuvleklaassesne. Saemieh gelliengieleh almetj jñh rñjhegielide joekoen veaksehs abpe Saepmesne. Gelliengieleh almetji jñh tjñerti luvnie gielim veeljeh mehtie gielleste aelhkemes soptsestalledh: gielim veeljie mah gaajhkesh guarkoeh. Guktie gielim veeljedh ij leah iktesth seammalaaketje gelliengieleh almetji luvnie: maahta ovnese gielijste veeljedh tsiehkies, byjresken jñh aamhtesen mietie jñh mennie aajmosne. Gelliengieleh almetje ij sån iktesth aejhtsieh mij gielide soptseste. Gelliengieleh almetj sih gellielaaketje gielh pruvhkies seamma soptsestimmesne. Daate kodemålsome (no. *kodeveksling*, eng. *code mixing /code switching*). Ij iktesth gåaredh jallh daarpesjh privaate sientine dejtie gelliengieleh gielbarkoearojde stuvredh. Læjhkan gujht saemiengieleh maanagieth jñh saemien lohkehtimmie byöroeh aajnegieleh årrodh dan gåhkese guktie nuepie. **Dellie dah barkijh muvhten aejkien tjuerieh dåastodh dejtie sñejhme beajjetje gielbarkoearojde jñh vierhtiedimide mah gelliengieleh seabradahkine gååvnesieh.**

Mannasinie dellie vihkele iktegesth saemiestidh? Gidtj fierhten baakoem goh maanese rñjhegiellesne soptseste, aktem saemien baakoem tjiekede, jñh dellie maanan saemiengieleh input gaertjede. Gielim maam maana åådtje govledh byöroe vaarjelidh jñh nænnoestidh. **Vihkeles mujhtedh dah maanah soptsestieh guktie dah geervh soptsestieh.** Jis maanagierten barkijh jñh lohkehtæjjah vuesiehtieh hijven gåarede saemiengieleste rñjhegielse jarkoestidh, v.g. gosse «geerve» aamhtesi bñjre jallh gosse sæjloes, dellie maanide vuesiehtieh ij saemien dan buerie jñh nuhtegs goh dñhte rñjhegiele. Dah saemiengieleh barkijh tjuerieh voerkes årrodh gosse gielim veeljeh jñh daejredh mejtie vihkele. Vihkeles barkijh gaskemsh digkiedieh mij gielide veeljedh jñh lierehtimmiem barkijdie tjirrehte guktie voerkeslaakan gieline barkedh.

Giervoerkesvoete byöroe institusjovnen barkoevuekide ektiedidh, mij iktegesth meatan tjjelke biehkie saemiengieleh maanagierte- jñh skuvlefaalaldahkine. Voerkeslaaketje gielbarkoe ij leah ajve dan aajne barkijen maahtoem jñh ðedtje, maam eejhtegh veanhtadie jallh gielmaadtoem

maanadâehkesne. Dah sjïere eejhtegh maehtieh ovnese ulmie utnedh gosse saemiengïeleh faalaldahkh jïjtsh maanide veeljeh. Maanagiërth, skuvlh, maanagiërtien barkijh jïh lohkehtæjjah maehtes aktöörh saemien gielh orre boelvide lierehtidh. Vihkele dellie maanagiërtien jïh skuvlen filosofije, ulmie jïh guktie desnie barkedh maam joem tjïelke, dovne lohkehtæjjide, barkijidie jïh eejhtegidie.

Daelie gujht naemhtie Nöörjen jïh Sveerjen saemien maanagiërtine sïejhme rïjhkegiëlem viehkiegiëline jåårke dejtie maanide provhkieh. Gellien aejkien göökte **bagkesh** man åvteste rïjhkegiëlem giëlefaalaldahkine provhkedh. Aktem lea giëledåarjoe. Muvhten aejkien bagkesieh hijven maanaj voestesgiëlem dåarjodh gosse mubpiegiëlem lierehtidh, jïh dan åvteste hijven rïjhkegiëlem provhkedh aaj saemiengïeleh faalaldahkine. Aejvie reaktoe gaajhkh dåarjoe giëlese leah hijven gosse maana edtja giëlem evtiedidh. **Rïjhkegiële jis naa gellie ovnese byjreskinie maanan jïeliemisnie dåarjohte, læjhkan sagke vaenebe saemiengïeleh byjreskh gååvnesieh. Ij leah saemiengïeleh faalaldahken ulmie rïjhkegiëlem dåarjoehtidh, badth saemiengïelem. Akte jearsoes byjreske dejtie maanide dïhte mubpie bagkese.** Gellien aejkien digkiedieh jis jearsoes byjreskem maanide tjirkedh, dellie aaj vihkeles maanaj nynnehkåbpoe giëlem dåarjoehtidh, jïh dan åvteste byöroe maana rïjhkegiëlem provhkedh gosse bööremes dïsse sjeahta. Daate sih aaj eejhtegi dåajvoe. **Jearsoesvoetem jïh seadtoesvoetem gelline vuekine maahta jaksedh jïh nuepie giëlebyjreskem dåajmijeslaakan stuvredh.** Vielie daan bïjre boelhketjïsnie

4.2 Guktie giëlebyjreskem stuvredh

Byöroe tjïelke dovne maanagiërtine jïh skuvline årrodh dïhte maana aalka saemiëstidh jïh saemien dïhte giële maam soptseste. Mij giëliden veeljedh ij barre maahtojste, aaj guktie dåemedede. Jis maana vaanesovveme ij daarpesjh saemiëstidh, dellie sån geerve sjædta jeatjahlaakan dåemiedidh. Jis maanah edtjeh saemiëstidh, dellie göökte biehkieh daerpies:

1. Maahtoe: maana tjuara eensie saemienmaahtoe utnedh ihke maehtedh saemiëstidh.
2. Daerpiesvoete: maana tjuara damtedh daerpies saemiëstidh.

Jis daerpies sjïere giëlem soptsestidh dellie voestemes gosse aajnegïeleh almetjinie ektine. Jis aajnegïeleh saemiengïeleh almetjinie lea, dellie daerpies saemiëstidh gosse dejnie soptsestalla. Saepmesne **raakte gaajhkh** saemiengïeleh soptsestæjjah unnemes göökte gielh maehtieh. Dan åvteste ibie daarpesjh saemiëstidh gosse sinsitnine soptsestallebe, juktie nuekies rïjhkegiëlem veeljedh soptsestidh. Daerpies hov sjædta Saepmesne saemiëstidh gosse edtjebe soptsestalledh saemiengïeleh almetjigujmie jeatjah laantijste jïh giejtie saemiengïele iemie, jïh mejgujmie ibie maehtieh rïjhkegiëlem soptsestidh. Saepmesne hijven dååjrehtamme raasten rastah vyöhkesjadtedh darjomh saemiengïeleh learoehkidie öörnedh, v.g. skuvlelearohkh gaskemsh giëh Ohcejohka:ste jïh Sirbmá:ste bætieh. Naemhtie gujht læjhkan barre sâemies dajvine jïh sâemies saemiengïelide, jïh ij leah gåvva iktegisth öörnedh dejtie unnemes maanide. Gelliej smaave saemienmaanaj aarkebiejjien nimhtie jis eah daarpesjh saemiengïelesne soptsestalledh, dellie eah tjoerh. Destie dam ibie libie daan mearan nööreme maanah edtjeh gaajhkine sientine saemiëstidh. Maanide noeride tjuara vuesiehtidh daerpies saemiengïelem provhkedh jïh dam hov dejstie veanhtede – dellie dah geervh aajnegïeleh sientine dej maanaj giëleåtnojde voerkeslaakan stuvrieh.

Gosse maanah leah smaave, maehtieh gellie gielh aelhkieslaakan lieredh bïhkedimmiej namhtah. Eah leah maanah giëleaktivisth. Ij sån maana giëlem veeljh ideologijen sjïeki mietie nimhtie goh dah geervh. Maanah giëlem provhkieh gosse soptsestellieh, jïh dam aelhkemes giëlem veeljeh gosse jeatjabinie soptsestellieh. Seamman aejkien maanah væjkele jïh hijvenlaakan byjreskem demtieh mij giëliden edtjeh veeljedh. **Dannasinie akte jallh göökte maanah giëh daaroengïelem soptsestægan maehtieægan abpe maanadâehkiem stuvredh daaroengïelem fierhten biejjien soptsestidh. Dellie dah geervh dïedtem utnieh stuvredh mij giëliden maanah edtjeh soptsestidh jïh aajnegïeleh byjreskem dejnie saemien giëlefaalaldahkine tjåadtjoehtidh.**

Vihkeles giëlebyjreskem stuvredh, læjhkan ij man aelhkie. Gellien aejkien maanagiërtien barkijh jiehtieh striengkies domtoeh gosse eah maanan voestesgiëlem man buerie dåastohth. Dah aaj vaajvan

sjidtieh jis ååpsen bajjoeh mejtie maanan jearsoesvoetem jñ fierhten beajjetje evtiedimmiem gaertjedieh. Goerehtallemh aaj vuesiehtamme guktie ovmese bijjiedimmievuekieh maanaj evtiedimmiem stuvrieh. Guktie geervh maanide däämiedieh njieljie rålalide joekehtahta, guktie veanhtadimmiem maanide dääjmiesvoetem vuesiehtieh. Veanhtadimmieh jñ dääjmiesvoete göökte vihkeles biehkieh guktie geervh almetjh däämiedieh.

Gosse geervh dovne dääjmies jñ veanhtadimmiem utnieh gosse maanajgujmie soptsestellieh, gohtje *autoritativje bijjiedimmievuekie* (no. *autoritativ oppdragelsestil*). Nimhtemes bijjiedimmievuekien mietie dellie dihte geerve tjelke veanhtadimmieh maanese åtna, v.g. guktie däämiedidh, laavenjassi jñ lieremen bijre. Seamman aekien dihte geerve jñ maana maehetjægagan buerie- jñ jearsoeslaakan sinsitnine soptsestalledh. Dihte geerve aaj tjelkeste mannasinie maaneste veanhtede **guktie edtja däämiedidh jñ dellie maanese nuepiem vadta sov mielen mietie soptsestidh maam ussjede**. Daejnie bijjiedimmievuekine maanaj jearsoesvoetem tjirkie jñ maana jñjtjeraarehke sjædta.

Meaktjeldh geervh (no. *ettergivende voksne*) autoritativje geervijste joekehtahta. Meaktjeldh geervh maanide joekoen dääjmies mohte vaeniem dejstie veanhtadieh. Læjhkan jis maam veanhtadieh, gåarede raarastalledh jñ dejtie tsiehkide aalkoste jeatjahtehdedh. Eah maanah dellie daejrieh guktie edtjeh däämiedidh. Jalhts vaenie veanhtadimmieh guktie maanam stuvredh jñ vienhtieh dellie dääjmies, v.g. gïeleåtnoen bijre, dellie dotkeme vuesehte dagkaristie geerverålleste eah maanide jearsoes sjidth jñ eah man hijven lierieh. Dotkeme vuesehte gosse geervh almetjh dääjmies jñ maanam guarquoeh seamman aekien gosse tjelkelaakan mieriedieh maam maaneste veanhtadieh, dle maanan jñjtjeraarehkevoetem jñ jñtjedomtesem nænnoestieh.

Autoritære geervh (no. *autoritære voksne*) jis maanijste jñjnem kriëbpesjeh, saht man bæries dah maanah jallh man jñjnem evtiedamme. **Autoritære geervh** vaenie goerkesem jñ dääjmiesvoetem utnieh. Eah maanide tjelkesth maam dejstie veanhtadieh jñ kriëbpesjeh vaallah maanide nuepiem vedtieh jñjtj soptsestidh mejtie jueriedieh, billieh jñ båasarostoeh. Daejnie bijjiedimmievuekine maanah jallan jñjtjeraarehke sjidtieh. *Geervh mah eah aaperh* (no. *forsømmende voksne*) eah maam veanhtedh jallh eah gan dääjmies, jñ jallan maanan bijjiedimmesne meatan. Dagkeres rålale ij sjieht bijjiedimmie- jñ ööhpehtimmieinstitusjovnine.

Guktie gïelebyjreskem stuvredh dan **autoritativje** bijjiedimmievuekien mietie, dellie gosse maanam quarkoe jñ krööhkeste. Aalkoeprinsihpe daejnie bijjiedimmievuekine dle veanhtadimmede edtjeh tjelkestidh jñ gïehtjedidh, jñ maanaj evtiedæmman sjiehtedh, jñ maana åådtje jñjtse veanhtadimmiej bijre soptsestidh. Gaajhkh daah prinsihph soptsestallehm gïelen bijre sjiehtesjeh mah dovne maanaj jñ geervi gïelevoerkesvoetem maehetieh evtiedidh. Maanajgujmie maahta soptsestalledh mannasinie vihkeles saemiestidh. Dääjmiesvoetem jaksa gosse maana åådtje soptsestidh guktie domtoe saemiestidh. Mejtie geerve lea saemiestidh gosse ij gaajhkh baakoeh maehetieh goh daerpies? Mejtie maana asvede? Gelliengïeleh maanah maehetieh ovmese domtesh utnedh ovmese gïelide jñ guktie dejtie provhkedh. Dagkerh domtesh vihkeles vååjnesasse buektedh jñ gïelevoerkesvoeten våajnoste goerehtalledh guktie saemien pedagogihkem gorredidh jñ maanide meatan utnedh.

Vihkeles maanagierten barkijh jñ lohkehtæjjah maanide jaskoentieh gosse gïelebyjreskem stuvrieh. Goerehtallemh aaj vuesiehtamme gosse saemien noerh saemiengïelem maehetieh, dellie nynnehkåbpoe saemien identiteetem åadtjoeh, jñ dej buerievoetem sån stinkestahta. Maanese hijven saemien lieredh, jñ bööremes dam buektehte jis maana dellie aajnegïeleh soptsestims **saemiensientesne** fierhten biejjien, jñ desnie veanhtede maana edtja aelkedh saemiestidh. Eah **institusjovnh byöroeh maanan gïelemaahtoem våaroemasse nuhtjedh gosse ij maana ennje eensilaakan saemesth**.

Aajnegïeleh saemien sientese vihkeles man gellie barkijh aktene maanadåehkesne jñ man gellie maanah desnie. Barre jis nuekies geervh almetjh, dellie nöörieh meatan årrodh gosse maanah stååkedieh, meatan darjoeminie jñ aaj maanaj saemien gïeleåtnoem stuvredh. Jis maanah oktegemsh dellie sih jñjnjebe rijhkegïelem soptestellieh. Barkoedåehkie tjerteste saemien maanagiertine jñ skuvlefaalaldahkine edtjeh jñjnjebh barkijh årrodh goh rijhkegïeleh faalaldahkine. Dam gïelefaalaldahki aajhterh jñ åvtehkh tjuerieh krööhkestidh.

4.3 Vierhtiedimmie

Gosse stinkes gïelemodellide tjïelkeste dellie vierhtiedimmie vihkeles biekie. Maanaj gïeleåtnojde edtja iktemearan vierhtiedidh. Barkoedåehkie vierhtiedimmien ulmiem tjïertestamme goh maanah mah produktijve saemiengïeleh maanah. Gosse vierhtede dellie tjuara gihtjedh: “Mejtie maanah saemiestieh?”. Dam gyhtjelassem byöroe göökte tsiehkijste goerehtalledh: 1. maanaj gïeleh nuepieh, jallh saemiengïeleh maahtaldahkh, 2. dej gïeleveeljemh, jis saemien produktijve gïeline ovnese almetjinie soptsestieh jïh ovnese tsiehkine.

Jis saemien lea maanadåehkien soptsestalleme gïele jïh maanah gujht produktijve saemiengïeleh, dellie vierhtiedæmman læssene. Daate lissie joe aalkovistie vierhtiedimmien jargesne dennie nænnoestimsmodellesne: Mij maanaj saemiengïelem vihtesje? Maam maektebe darjodh juktie maanan gïele edtja åvtenidh? Vejtimestimsmodellesne tjuara evtemes barkedh maanide eevtjedh fierhtene sientesne saemiestidh. Dan åvteste ij dennie vierhtiedimmesne nuhtegs maanaj gïelemaahtaldahkh jïh gellielaaketjem vihtesjidh goske maanadåehkien lea saemien soptsestalleme- jïh lieremegïeline.

Vierhtiedimmien ulmie edtja dirregh barkijidie buektidh guktie maehtieh dejtie barkoevuekide jeatjahtehtedh gosse haestemh maanadåehkien gïeleåtnojne jïh gïelemaahtojne dååjrehtieh. Vierhtiedimmien ulmie ij barre barkijidie sjåahkedh guktie maanah saemien pruvhkieh jïh mejtie sih daarpesjeh barkoevuekide jeatjahtehtedh. Seamma vihkeles barkijidie daejriehtidh guktie læhkoeskidh. Gosse daajra guktie dåemedede gosse maanah saemiestieh, maahta dam jïh seammalaaketje barkoevuekiem nuhtjedh dejnie darjoeminie gusnie eah maanah dan jïjnem saemesth. Jis maanadåehkesne jarkerostoe, dellie vierhtiedimmie tjïelkeste jis gïeleåtnoem maanaj gaskemsh jïh dej gïelemaahtojde jeatjahtehtieh, jïh nimhtie maahta barkoevuekide maanadåehkien mietie sjïehtesjidh. Barkoevuekie mij aerebe hijvenlaakan jåhteme, ij sån juhtieh jis maanadåehkesne jarkerostoe.

Vihkeles gyhtjelasse dan vejtimestimsmodellen vierhtiedæmman lea: Mejtie maana gïelem liereme dan buerie guktie maahta produktijvelaakan saemiestidh? Man voerkes dah maanah gosse saemiestieh? Gåessie bööremes læhkoeskieh? Gåessie maanah jallan saemiestieh, jïh guktie dellie maektebe maanaj saemiengïeleåtnojde stuvredh? Mij reaktojde darjobe? Guktie maektebe barkoevuekide jeatjahtehtedh guktie buerebe læhkoeskibie?

Vihkeles gyhtjelasse dan nænnoestimsmodellen vierhtiedæmman lea: Mejtie viesjies biekieh maanadåehkien gïelesne gååvnesieh? Guktie maanaj baakoenvåarhkoeh? Mejtie gellie daaroen baakoeh provhkesåvva? Ulmie daejnie vierhtiedimmie lea barkijidie vuaptastehtedh dejtie bielide maanan gïelesne mejtie maahta voerkeslaakan nænnoestidh. Jis maanadåehkesne jïjnem daaroestieh, byöroe voestemes saemien soptsestalleme gïeline maanaj gaskemsh buektiehtidh.

Vierhtiedimmie vihkeles biekie gosse edtja voerkeslaakan gïeline barkedh, dannasinie buerie vuekie dejtie geervide maanagiertine jïh skuvline sijen barkoevuekide sjåahkedh. Maanah byöroeh vierhtiedimmesne meatan årrodh, vielie daan bijre boelhketjisnie 5.2.2.

5 Guktie stinkes gïelemodellh maanagiertesne jïh skuvlesne buektiehtidh: jaksoes barkoevuekieh

Daennie tjaatsegisnie göökte bielieh dejtie stinkes gïelemodellide vuesiehtamme; aktem guktie dejtie öörnesovvedh, jïh mubpie dihte voerkeslaaketje gïelebarkoe mejnie maanagiertih jïh skuvlh tjuerieh barkedh ihke dah saemiengïeleh faalaldahkh buektiehtidh.

Daate saemien lohkehtimmien strukturellen tsiehkijste. Daennie boelhketjinsnie barkoedâehkie ovmese tsiehkies goerehtalla guktie gielemmodellide aarkebeajjan buektiehtidh. Lohkehtæjjah jîh maanagierten barkijh âadtjoeh jîjtjeh veeljedh mej vuekiejgumie barkedh. Daate boelhketje edtja skreejrehtidh jîh vuesiehtidh guktie maahta barkedh.

5.1 Guktie maanide gieletsiehkien mietie joekehtedh

Saemien maanagierte- jîh lohkehtimmien faalaldahki ulmie edtja fierhten maanese stinkes gielefaalaldahke faaledh mij maanan maadtoen jîh daarpoen mietie sjiehtesjamme. **Maana edtja iktesth ânnetji vielie âadtjodh goh maahta: ij edtjeh gielefaalaldahke ââpsen aelhkies ârrodh, vuj gænnah geerve.** Goh joe neebnesovveme, dej saemien maanaj gielemaadtoeh jîh gieletsiehkies sinsitneste joekehtetieh. Gieletsiehkies aaj joekehtedtieh dej ovmese dajvi jîh gieletjîerti gaskem, nov sãn aaj seamma dajvesne. Sîejhmede muvhti maanaj lea saemien produktijve hiejmegieline, mearan muvhti maanaj lea rîjhkegiele hiejmegieline jîh ajve jallh jîjnemes rîjhkegielem pruvhkies. Rîjhkegieleh maanah dellie reseptijve saemien maahtaldahkh utnieh jallh eah maam gan maehtieh. Saemiengieleh dâehkie gusnie gaajhkh maanah ektesne ij dellie man buerie faalehtidh, jis fierhten maana edtja jîjtjemem gielem evtiedidh sov maahtoen mietie. Maahta læhkoeskidh jis dâehkesne dan gellie barkijh guktie nôörieh fierhten maanese saemiengieleh faalaldahkem tjirkedh jîh maanam dâarjoehtidh. Gellien aejkien ij vierhtijste nuekie guktie maahta fierhtem maanam abpe tîjjem krööhkestidh jîh dellie gielefaalaldahke dehtie viesjiehtommes gielemaahaldahkeste tseegkesâvva. Eah dellie maanah mej leah stinkes saemiengieleh maahtaldahkh eensî dâarjoehten jallh haestemh âadtjoeh juktie âvtenidh. Seamma nâake gosse gielefaalaldahke ââpsen jîjnîh dejstie maanijste kriebpesje mah eah ennje stinkes jîh produktijve gielemaahaldahkh utnieh. Dle dah vîssjehtuvvieh jîh eah âvtenh.

Jis ij gielefaalaldahke juhtieh dan âvteste maanah rîjhkegielem gielefaalaldahkesne pruvhkies, dellie sãn daerpies maanah göökte dâehkide joekehtedh. Daate eejhtegidie sih aaj daerpies jîh maam kriebpesjeh. Jis ij dellie joekehtedh, aaj maanah gieh nænnoestimsdâehkesne aelkies daaroestidh. Jis læhkoske maanide vejtiestimsdâehkesne gielem jarkoestidh, dellie dallah orreje joekehtedh. Jis joe læhkoeskamme maanaj gielem jarkoestidh, ij leah daerpies gænnah maanide joekehtedh. Gosse rîjhkegiele dan vejtiestimsdâehkien soptsestallemebiele dennie maanagiertesne jallh skuvlesne, dellie bööremes göökte ovmese dâehkies tseegkedh dej maanaj gieletsiehkies mietie. Stinkes gielemodellh aktene maanagiertesne jallh skuvlesne juhtieh gosse dâehkies dovne vejtiestims- jîh nænnoestimsmodellien mietie. Soemen raedtesne nimhtemes modelle maanagierten daltesisnie jâhta nimhtie gosse göökte ovmese saemiengieleh maanadâehkies: 1) gielebiesie dejtie mah eah saemiengiele hiejmegieline utnieh jallh eah ennje stinkes saemienmaahtoen, jîh 2) saemiengieleh dâehkies ietniengielen guedtiejidie. Dah barkijh gâabpatjahkine kategorijine ajve saemiestieh, jîh giele maanaj gielemaahtojde sjiehtelovveme. Gielebiesesne gielelaavkomen metodihken mietie: tîjelkelaakan maanide soptsestidh, âejviebaakoeh jîh jiehtegh iktegisth mubpesth jiehtedh, dorjehtidh jîh guvviej viehkine utnedh. Ietniengielen guedtiejidie maahta joekehthlaaketje jîh veljies saemiengielem provhkiedh dovne aalkoektivie, gosse dej joe gieleh maadthmaahaldahkh mestie vijrebe gielemaahtoe tseegkesâvva. Akte jeatjah vihkeles joekehtse lea guktie maanah saemiengielem pruvhkies. Ietniengieleh maanijste maahta jîh edtja joe aalkoektivie veanhtadidh gelkies dovne sinsitnine jîh geervh almetjigumie produktijve saemien soptsestidh. Mohte gielebiesesne sîejhmede dah maanah voestegh ajve rîjhkegielem soptsestieh jîh dîhte barkijie maanam eevtjie saemien lîeredh jîh saemiestidh.

Guktie libie tîjertestamme, maanan produktijve saemienmaahtoe dîhte ulmie dovne vejtiestims- jîh nænnoestimsmodelliese. Maanagierte- jîh skuvlefaalaldahkesne tjuara barkedh guktie maana maanagiertebaelien mænngan produktijve saemien soptseste. Jis nimhtie sjædta, dellie ij skuvlesne daarpesjh maanide dej gieletsiehkien mietie hiejmiesne joekehtedh, jîh dellie gujht nænnoestimsmodelle gaajhkide sjeahta.

Skuvle byöroe soejkesjem utnedh gosse maanah mah eah saemesth skuvleklaasese bâetieh mij nænnoestimsmodellien mietie jâhta, jallh jis sâemies maana aalka gie ij ennje seamma daltesisnie saemesth goh dah jeatjebh. Daelie gujht dan aajne lohkehtæjjan dîedte tjoelmem loetedh. Lohkehtæjja

dellie rijkgeïelem daan learoehkasse prāv̄hka, jīh muvhten aejkien s̄an abpe klaassese. Ij edtj̄h nimhtie ārrōdh. Nāake abpe maanadāahkan sjædta jis lohkehtæjja rijkgeïelem soptseste. Ij gænnah rijkgeïeleh maanam dāarjōeh gosse edtja saemien eensilaakan lieredh, jīh dellie s̄an vaejvies. Tjuara skuvledaltesisnie tjoelmide loetedh. Maahta dan rijkgeïeleh maanese saemien lohkehtimmiem faaledh jallh dāehkie gïeleklahkem āādtje gie learohkem iktegisth gïeline viehkehte jīh dāārje. Jis gellie learohkh mah viehkiem daarpesjeh, dellie s̄an bōōremes jījtje dāehkiem dejtje öörnedh. Dellie ulmie v.g. lohkemejaepien mieresne maanam saemienmaehtoem lierehtidh guktie maahta saemiengïeleh klaassem aelkedh.

Gosse maanide göökte ovmese saemiendāehkide joekehtahta dellie sih eejhtegh maehtieh hājnarostedh, jis dej maanide vejtiestimsdāahkan raeriestamme gosse tuhtjeh jījtj̄h maanah saemien maehtieh. Nimhtemes systeeme göökte dāehkine tjuara eensilaakan soejkesjidh jīh dam tjuara seabradahken vāajnoste tjielkestidh. Ij daate vyörtegsvoeten jallh identiteeten bījre, ij maam jiehtieh gïen saemienvoeten bījre jīh ij gænnah maanan maahtaldahkem vierhtedh. Vaallah vuekie guktie fierhtem saemien maanam dāarjōdh altese daarpoen mietie, jīh nimhtie saemiengïelem seabradahkesne stinkestahta.

5.2 Guktie gïelefaalaldahkine voerkeslaakan aelkedh gïeline barkedh

Göökte ovmese maanadāehkieh daarpesje göökte ovmese vuekiej mietie barkedh. Saepmesne ij sjāahkeme daejtje göökte maanadāehkide ovmese barkoevuekieh daerpies jis edtjeh seamma ulmiem jaksedh. Mijjieh gellien aejkien rijkgeïeleh- jīh saemiengïeleh maanajgumjie seamma vuekiej mietie barkeme. Eah dellie maanah rijkgeïeleh hiejmijste liereme produktijve saemien soptsestidh, jīh dellie rijkgeïele stuerebe sijjiem āādtjeme saemien maanagiertine jīh klaassine, aaj saemiengïeleh maanide. **Gosse maanah mah hiejmesne saemiestieh saemiengïeleh maanagiertese jallh skuvlese bāetieh, sijhtieh desnie saemiestidh jis jeatjebh aaj saemiestieh.** Dah rijkgeïeleh maanah eah læjhkan sijht̄h saemiestidh jalhts saemiengïele desnie govlesāvva. **Jis maanah edtjeh læhkoeskidh saemiengïelem vejtiestidh faalaldahken tjīrrh, dellie dah geervh tjuerieh voerkeslaakan barkedh jīh maanaj gïeleātnoem jarkoestidh.**

5.2.1 Guktie nænnoestimsmodelline voerkeslaakan aelkedh gïeline barkedh

Gïeleh dāarjōe jīh maanan gïele-evtiedimmie ahkedh jāhta. Goh libie aerebe neebneme, gïeleh faalaldahke maanese byōroe iktesth ānnetji jillebe daltesisnie ārrōdh goh maanan maahtaldahkh. Jis maana produktijve saemien soptseste, dellie edtja altese gïelemaahtoem jīh gïeleh goerkesem stinkestehtedh jīh vijriedidh. Nænnoestimsmodelle maanide mah saemien hiejmegïeline. Jalhts maanah saemien iemie sientine lierieh, læjhkan dah saemiengïelh aajhtosne. Dah saemien gïeli tsiehkieh hiejmegïeline daaletje tijjen heeredovveme, gosse rijkgeïelh aarkebiejjien govlesuvvien elektronihken viehkine goh TV, daatovrh, lohkemefealloeh jīh daatovrespïelh. Tijje misse aerebe provhkesovveme gaajhkem saamastalledh, daelie aaj rijkgeïelese, vuartasjidh jīh goltelidh. Nænnoestimsmodellide tjuerieh jarkerosteme seabradahkem krōōhkestidh. Ij vielie gïelen sijjie dan tjielke ij leah daerpies gïelebarkoem soejkesjidh vuj sjiehtesjidh. Nænnoestimsmodellinesne aaj tjuara gïelesoejkesh jīh gïelenjoelkedassh ārrōdh mah soptsestieh mij sijjide saamastalledh, jīh maam maanaj gïeleh evtiedimmijste veanhtede. Gïelesoejkesjinie aaj byōroe tjielkestidh guktie dejtje maanide dāastohte mej eah leah saemien hiejmegïeline. Magkeres gïelegoerehtimmiem āadtjōeh guktie produktijve saemien maahtoem jaksedh jīh guktie gïelefaalaldahkesne barkedh olles rijkgeïele soptsestallemegïeline sjidh.

Gosse edtja voerkeslaakan gïeline barkedh dellie barkijh tjuerieh vierhtiedidh dovne guktie dah jījtj̄h saemiestieh jīh guktie maanah saemiestieh. Dejn̄ie nænnoestims faalaldahkine maahta veanhtadidh saemien joe dej maanaj soptsestallemegïele. Vihkele dah lohkehtæjjah jīh jeatjah barkijh iktegisth vierhtiedieh gusnie jīh gāessie rijkgeïele govlesāvva, v.g. gosse Youtube:sne vuartasjeh, ālkone, juelkietjengkerem tjiektjedieh jallh jeatjah saavresigumjie, jallh aejhtsieh rijkgeïele

soptsestallemegeïeline sâemies maanide sjædta. Dan mænngan tjuara pryövedh saemiengielem aaj daagkaridie darjoemidie buektedh. Dah geervh tjuerieh jïjtjeh åvteguvvieh årrodh, jïh dellie tjuerieh saemiestedh aati bijre maam ajve rïjhkegielesne Youtube:n jïh TV:n tjïrrh guvlien, jïh aamhtesi bijre gusnie jïjtjeh gellie baakoeh rïjhkegielesne pruvhkieh. Gosse ålkone stååkedeminie dah geervh aaj tjuerieh tjirkedh desnie hijven gieleyjreske, jïh guktie maanah aaj ålkone åadtjoeh orre baakoeh vejtiestedh. Gosse edtja saemiengielem vijriedidh dellie dah geervh daarpesjeh maanaj ektine årrodh, sjïere dejnie sientine gusnie rïjhkegiele stynkehkommes.

Geervh almetjeh maanaj åvteguvvieh. Dejstie hov maanah gielem lierieh jïh guktie dâemiedidh gosse saemiestedh. Jalhts nænnoestimsmodellesne veanhtede maanide jïjnjem gâetesne liereme, læjhkan edtjeh sijjen gielem gielefaalaldahkesne stinkestehtedh jïh vijriedidh dam maam liereme. Dah geervh mah faalaldahkesne berkieh byöroeh voerkes dej jïjtjeh gieleåtnojde årrodh, v.g. tjïelkelaakan soptsestedh. Vihkeles aaj dej gielevuekiej mietie soptsestieh mejtie sijhtieh maanide faalaldahkesne lierehtidh, jïh dan åvteste aaj daaroen baakojde vaeniedidh gosse saemiestedh. Muvhten aejkien almetjeh jiehtieh åvtesne aaj rïjhkegielem jïh saemiengielem masteme. Mannasinie dan vaarege dejnie daelie årrodh? Saatnan gujht åvtesne aaj rïjhkegieleh baakoeh orre aati bijre, v.g. baakojde “keskus”, “senter”, “formanskåhppi”, jïh sâemies daejstie baakojste aaj båeries baakoegærjine. Gosse giehl soejkesjamme jïh normeereme, libie saemien baakoeh åådtjeme, v.g. noerhtesaemien “guovddåš”, jïh “ovdagoddi”, jïh rïjhkegieleh baakoeh aarkebiejjien saemiengielesteh haajpanamme. Daelie baakoeh rïjhkegielesteh aaj provhkesåvva jalhts saemien baakoeh gååvnesieh. Gosse geervh almetjeh baakoeh rïjhkegielesteh veeljeh sijjeste saemien baakojste, dellie dihte geerve mij sån veeljie nimhtie soptsestedh. Gosse geervh nimhtie veeljeh, dellie maanah maehtieh vaenie saemien baakoeh dååjrehtidh jïh eah dam saemien baakoem lierieh gænnah. Saemiengieleh faalaldahki ulmie edtja maanan gielem nænnoestedh, jïh dellie aaj baakoevåarhkoem. Dan åvteste ij byöroeh gievide nimhtie mastedh. Lohkehtæjjah jïh barkijh maehtieh vyökhjesjattedh saemien baakoeh ohtsedidh dejtie baakojde mejtie rïjhkegielesne pruvhkieh, jïh nimhtie aaj jïjtjeh gievide evtiedidh.

Nænnoestimsmodelle voerkeslaaketje gielebarkoem kriebpesje. Lohkehtæjjah jïh barkijh maanan gievine åehpies jïh daejrieh magkerh grammatihken bielieh maanese viesjie, jïh mejnie daerpies jïjnnebem barkedh. Aaj vihkeles mujhtedh rïjhkegieleli sâemies saemien gielestruktuvri mietie, v.g. morfologijen joeketse verbi gaskem dovletje daaletje. Sâemies saemien gielestruktuvrh ij seamma goh rïjhkegieleli jïh dejtie tjuara giehtjedidh. Jis rïjhkegiele nöörjen- jallh sveerjengieles, eah nominativem jïh akkusativem joeketh, v.g. “mielhkïe” jïh “mielhkïem”, “tjaetsie” jïh tjaetsiem”. Eah rïjhkegieleli leah gööktentaalh pronovmenh jïh gööktentaalh veerbehammoeh (“månnoeh”, dåtnoeh”, “dah guaktah”). Dellie vihkeles dah gielefaalaldahkh maanide daejriehdiedh daagkerh gielestruktuvri bijre.

Dihte voerkeslaaketje gielebarkoe dejtie gieleh struktuvride maanaj gievide eevtjie jïh aaj maanaj gieleevtiedimide. Destie gielevåarhkoem maanese vijrede jïh aaj maanan gielem konteksten namhtah stinkestahta (gosse soptseste man bijre mij ij daelie jïh ij daesnie). Dovne baakoevåarhkoeh jïh giele konteksten namhtah daerpies skuvleaalterisnie gosse maana dennie lohkemisnie edtja aelkedh lieredh. Voerkeslaaketje gielebarkoe aaj maanam stinkestahta gosse maam joem soptsestedh jïh buektedh dam maam ussjede. Maanah byöroeh gielesientem dååjrehtidh gusnie aaj edtjeh soptsestalledh dovne daelie jïh dillie, bætije biejjien, gusnie veanhtede edtjeh dovne vaestiedidh, gihtjedidh, goltelidh jïh soptsestedh. Maanagiertine tjuara mujhtedh maanah byöroeh vâaromem saemiengieleine åadtjodh dan buerie juktie maehtieh saemiengielesne lieredh. Dellie dah aaj guarkoeh gosse soptsestieh dan bijre mij ij raaktan daesnie jïh daelie, jïh maehtieh soptsestedh maam ussjedieh guktie jeatjah almetjeh maehtieh guarkedh.

5.2.2 Guktie vejtiestimsmodelline voerkeslaakan aelkedh gievine barkedh

Eah maanaj eejhtegh vejtiestimsdåehkesne jïjnjem saemien maahtoeh utnieh. Jis maana dellie edtja saemiengieleh sjïdtedh, maanagierte jallh skuvle tjuara dejnie barkedh. Dah eejhtegh saemiengieleh faalaldahkem jïjtsh maanide veeljeme jïh dellie sijhtieh maanah edtjeh saemiengieleh sjïdtedh. Dan åvteste vejtiestimsdåehkan joekoen vihkeles dah eejhtegh eensie biëvnesh åadtjoeh mij dihte maanagierten jïh skuvlen barkoe: jis edtja mahteles aajnegieleh saemiengieleh **byjreskem**

buektiehtidh, dellie eah maanah jijtj maehtieh veeljedh mij gielide sijhtieh maanagiertesne jallh skuvlesne soptsestidh. Dle dej geervh almetji vihkeles barkoe maanaj gielaatnojde stuvredh guktie maanah aelkieh saemiestidh. Gosse eejhtegh daejrieh guktie gieline maanagiertesne jallh skuvlesne barka, nuepiem utnieh ussjedidh mejtie dej fualhkan sjeahta, jih veeljedh jeatjah faalaldahkem jis sijhtieh. Dellie gielseabradahkine daejrieh maam veantadidh gosse dah saemiengieleh maanagierte- jih skuvlefaalaldahkh tjielke gielih ulmieh jih barkoevuekieh utnieh, mejtie eah eejhtegi ovnese veantadimmiej mietie jeatjahtovvh. Joekoen vihkeles dah saemiengieleh faalaldahkh noorieh aajnegielehvoetem utniehtidh jih eejhtegidie buerkiestidh mannasinie nimhtie. Dah barkijh tjuerieh gielveeljemem prinsihpide dan buerie daejredh guktie aajsoeh jaskoehdih jih daarjoehdih dejtie eejhtegidie mejtie aevriedieh, jih aajnegielehvoetem utniehtidh. Eah barkijh edtjeh saemies eejhtegigujmie latjkedh dam rijhkegielem muvhten aejkien provhkedh. Vihkeles eejhtegidie buerkiestidh guktie vejtiestimsmodellesne jearsoes sientem maanide tseegkesavva. Dihte rijhkegieleh maana daahkan baata gosse ij quarkah maam dah barkijh jiehtieh, mohte dah quarkoeh maam maana rijhkegielesne jeahta. Dah barkijh vuesiehtieh maanam quarkoeh, laejhkan maanese saemiestieh. Eah smaave maanah jearsoes sjidth barre gielen viehkine, jearsoesvoete gujht aaj daajmijevoetine jih haksoen tjirrh.

Vihkeles aaj maanah aadtjoeh meatan arrodh jih dejnie gielih ulmine aahpanadtedh. Dah geervh tjuerieh soptsestidh mij maaneste vuertiemisnie; daesnie saemiestibie. Gosse baakoejgumie tjielkestamme, dellie aaj vihkeles dah geervh aaj daemiedieh ulmiej mietie. Jis dihte geerve gavla maanah rijhkegielem soptsestieh, tjuaara disse maam akt darjodh. Jis maanan lea reseptijve saemiengiele jih rijhkegielem pravhka, tjuaara dam vuaptastetedh jih maam akt darjodh. Jis dah geervh jeahteme daesnie saemiestibie, jih eah maam akt darjoeh gosse maana rijhkegielem soptseste, dellie vuesiehtieh ij mejtegh darjoeh daesnie daaroestidh. Dellie maana jueriedisnie jih hujnies gosse ij maehtieh geervide jaehkedh. Dennie maanagiertesne Arran manajgardde maanagiertejaepien 2019/2020 prosjeektem eelkin gusnie Ingrid Kintel aejvie lij. Prosjeektine joekoen laehkoeskin. Gosse edtjin maanaj soptsestallemegielem noorjengieleste saemiengielese jarkoestidh, dellie sjiere sijjeh daaroengielese stealladin. Fierhtene tjehtjelisnie dellie onne sijjiem plaave teejpine vihtesjadtin gusnie luhpie daaroestidh. Maanagierten barkijh tuhtjin daate vuekie buerie jih nuhteligs dejtie orreme. Maanaj gielaatnojde stuvrin, jih dej sjiere sijjeh viehkine aaj maanaj hiejmegielide sijjie jalhts gaertjieslaakan daarjoehtin. Sijjeste maanam iktegisth staeriedidh gosse daaroesti, dah barkijh meehtin maanese saemiengielelesne jiehtedh "manne govlem datne daarpesjh daaroestidh. Daeredh mannem daaroen saejjan jih desnie maahtah daaroestidh". Dagkerh sijjeh dejtie maanide tjielkes sjidti gaessie saemiestidh, jih dejnie dah eejhtegh jearsoe. Gosse maanah haarjanin saemiestidh, dellie sijjide vaenebe vaenebem daarpesjin. Jis desnie maanah mah eah ennje saemesth, ij gaennah dejstie maehtieh kriebesjidh gelkieh saemiestidh gosse eah maehtieh. Gosse naemhtie dah barkijh tjuerieh maanan lihke arrodh jih satnem viehkiehtidh gosse edtja saemiengielem vejtiestidh. Aaj tjuerieh giiehtjedidh olles maanan gielaatnoem abpe maanadaehkien gielaatnoem stuvrieh.

Ij maanese vihties saemiestidh, dihte mij akt orre disse. Dagkeres tsiehkien maanam haasta jih jijnjem destie kriebesje, seamma geerve almetjidie gosse aelkieh orre gielim soptsestidh. Jis maanagiertesne jallh skuvlesne barkijh mej seammalaaketje daajrehtsh, saemiengiele ij lij dej hiejmegiele mohte eelkin saemiestidh gosse baarasabpoe, dellie dej daajrehtsh barkose hijven. Daah barkijh seamma tsiehkiesne goh maana daelie. Dihte geerve almetje maahta soptsestidh maam jijtje daajrehtamme: dihte geerve jih maanah maehtieh sinsitnine digkiedidh guktie saemiestidh, dihte geerve aaj maahta buerkiestidh guktie daelie domtoe gosse saemiengieline haarjanamme. Gosse haarjanamme saemiestidh, ij vielie dan barkoes, jih dellie maahta jijtjemse girmed. Nimhtie maanide jaskohte, jih dam maam maana domtoe oovre iemie, jih maanagiertesne skuvlesne sijjiem dagkaridie domtesidie. Maana aaj quarkoe ij iktesth edtja haestedh saemiestidh, dagkerh domtesh vaeniedieh gosse haarjanamme. Gosse maana aadtje soptsestidh dan bijre ij goh daarpesjh domtesigujmie oktegh arrodh.

Gosse vejtiestimsdaehkesne jallh maanadaehkesne aalka barkedh gusnie rijhkegiele maanaj soptsestallemegiele, ij maehtieh mieriedidh jirreden saemien dihte soptsestallemegiele fierhtene tsiehkiesne jih darjoemisnie. Geerve dan vuekien mietie laehkoeskidh. Dagkeres barkoevuekie gusnie

gaajhkem edtja dallah jarkerostedh, ååpsen jijnjem barkijistie jñh maanijste kriëbpesje. Hijven säemies darjomh jñh sijjeh veeljedh gusnie gaajhkesh edtjeh saemiestidh, jñh gosse maanah dellie saemiestieh, maehtieh vijriedidh jñh saemiestidh jeatjah darjoeminie jallh sijjine. Gosse naemhtie dellie aalkovistie saemiengiele vaenebe provhkesåvva, jñh dle jijnje-jijnjebe sjædta gosse maana aalka saemiestidh. Dellie dah geervh maehtieh gïelejarkoestimmie aktene mieresne barkedh, jñh maanaj gïeleåtnojde eensilaakan jarkoestidh. Nimhtie dah geervh vuaptan sjidtieh jijnjeh barkoëvüekide. Maanide aaj maehteles saemiestidh gosse voestegh edtjeh säemies bodtine saemiestidh jñh gosse dejnie haarjanamme, dellie saemien vijrebe sjædta. Gosse galka darjomh veeljedh gusnie gïeleåtnoem rijnkegïeleste saemiengïelese jarkoestidh, dellie sån hijven darjomh veeljedh gusnie jijnjemes saemiengïeleh barkijh maehtieh meatan årrodh. Maahta aaj darjomh veeljedh mejtie maanah lyjhkoeh jallh fierhten beajjetje darjomh. Jiellevárri:n maanagïertesne Skiërri dellie Stina Negga, Gudrun Kuhmunen jñh Erika Jannok, 2019/2020 aeredsbeapmoeh öörnin goh akte saemiengïeleh darjomes gusnie gaajhkesh edtjin saemiestidh jñh dah barkijh dej maanaj gïeleåtnojde stuvrin. Gellien aejkien bööremes gïeleåtnoëjgumie maanagïertesne læhkoske gosse edtja byöpmedidh. Skiërri maanagïertesne joekoenlaakan saemiengïeline berkin biejjien aalkoëvistie, edtjin maanide eevtjedh abpe biejjiem saemiestidh gosse joe aeriedistie lin saemiestamme.

Maanah aaj byöroeh meatan vierhtiedimmesne meatan årrodh: “Mejtie saemiestimh?”. Dagkerh gaertjedimmes darjomi mænngan aaj vihkeles maanah meatan dennie vierhtiedimmesne. Nimhtie dihte geerve maahta maanide bihkedidh jñh dejtie viehkiehtidh læhkoëskidh gosse eah leah saemiestamme, jñh gosse dle saemiestamme dellie åadtjoeh garmarostedh guktie læhkoëskamme. Byöroe daamtaj astedh ulmiej, domtesi jñh vierhtiedimmien bijre soptsestalledh guktie iktesth dagkerh soptsestimsaamhtesh dennie maanadåehkesne. Nimhtie maahta tjirkedh maanah åadtjoeh meatan årrodh voerkeslaakan gïeline barkedh jñh aaj meatan dam saemien soptsestalleme gïelem buektiehtidh.

Gosse maanah vejtiestimsdåehkesne saemiestieh, jñh saemiengïele dovne liëremasse jñh soptsestallemasse, dellie maahta nænnoestimsmodellen vüekiej mietie aelkedh. Jalhts maanah dellie saemiestieh, tjuaa vierhtiedimmie barkedh guktie dallah vüepteste jis rijnkegïele vihth maanadåehkesne stinkebe.

5.2.3 Soptsestalleme strategijh

Sågastallanstrategiijat stivrejit sågastallama giellavålljema, daid bokte bohtet sågasteddjiid sávaldagat ja vuordåmušat giellavålljemii ovdan. Sågastallanstrategiijat stivrejit nå giellavålljema, ja sámi konteavsttas de juogo åvžžuhit geavahit sáme giela dahje garvit sáme gielgeavaheami. Sågastallanstrategiijat juhkkovit guovtti oassái: ovttagielat sågastallanstrategiijat ja guovttegielat sågastallanstrategiijat. Ovttagielat sågastallanstrategiijat váikkuhit dasa ahte rávesolmmoš ja mánná atniba ovttá giela sågasteamis, goappašagat sáme steaba, go fas guovttegielat sågastallanstrategiijat váikkuhit dasa ahte sågastallamis leat anus guokte giela. Dábálaččat rávesolmmoš sáme steaba ja mánná fas vástida riikkagillii, dahje rávesolmmoš maid molsu giela sáme gielas ja geavahišgoahtá riikkagiela. Go Sámis áigu sosialiseret sámi mánáid hupmat sáme giela, de lea dehålaš didolaččat geavahit ovttagielat sågastallanstrategiijaid. Jus atnit guovttegielat sågastallanstrategiijaid de láchit dili dasa ahte mánát geavahit riikkagiela. Sågastallanstrategiijaid lea lunddolaš didolaččat atnit oamastanjoavkku mánáid hárrái dan muttus go sii leat oččodan giela doarvái vai nagodit sáme steašgoahtit. Lea maid vuogas geavahit nannenjoavkku mánáid hárrái, dalle go dat atnet riikkagiela sániid sáme steattiin, dahje jus mánná láve válljet riikkagiela vaikko máhttåge sáme giela. Čuovvovåš tabeallas leat muhtun ovdamearkkat sågastallanstrategiijain. Dat gustojit rávesolbmo ja máná sågastallamiin iešguđet oktavuodåin, eai dušše mánáidgárddiin ja skuvllain. Buot strategiijat eai heive buot oktavuodåide; ee. in ipmir -strategiija ii sáhte geavahit oamastanmodeallas goittotge ovdal go mánát leat oččodan produktiivvalåš sáme giela.

Aajnegieles soptsestallestrategijh

– gosse dovne geerve j̄ih maana saemiéstægan

Im quarkah – strategije

Jis maana rijhkegielem soptseste, dellie dihte geerve jallan quarkoe.

Moenedidh

Jis maana rijhkegielem soptseste, dellie dihte geerve moenede maam maana jehteme. Maahta s̄an miste aaj moenedidh.

Baakoejgumie vuaptastehtedh

Jis maana rijhkegielem soptseste, dellie dihte geerve saemiengielesne tjelkeste mij maaneste vuertiemistie. V.g. “Maam?”, “M̄ajhtah goh mij gielide daebpene soptsesteminie?”, “Soptsesth saemiengielem! / saemesth dle!”.

Goevlelidh

Jis maana rijhkegielem soptseste, geerve goevlele jallh dorjehte daelie mij joem mij ij sjieht.

Viehkiestrategije

Dihte geerve maanam viehkehte aelkedh saemiéstidh, gosse baakoen jallh raajesen aalkovem jehta, j̄ih baaja dellie maanam vihth soptsestidh.

Mubpesth jiehtedh

Jis maana rijhkegielem soptseste, dellie dihte geerve maanan raajesem saemiengielesne mubpesth jehta. (Daate vuekie lea aajnegieles j̄ih gööktengieles strategiji gaskem. Ij daate vuekie maanan gieleveeljemem hijvenlaakan dijph, ij maanam stuvrh saemien provhkedh, j̄ih ij gænnah sjiehtesjadth rijhkegielem soptsestalledh.)

Ajve saemiéstidh - strategije

Jis maana rijhkegielem soptseste, dihte geerve ajve saemeste j̄ih saemiengielesne vaestede. (Daejnie strategijine dihte geerve maanese vuesehte manne jis saemestem j̄ih datne daarosth j̄ih nimhtie gujht edtja årrodh.)

Gielem baajedh - strategije

Jis maana rijhkegielem soptseste, aaj dihte geerve almetje aaj saemien baaja j̄ih aalka daaroestidh. (Maana aajnegieles soptsestallestrategijem provhkeme gusnie rijhkegiele maanan ulmiegiele, j̄ih nimhtie aaj maana dam geervem stuvreme rijhkegielem provhkedh.)

Gööktengieles soptsestallestrategijh

gosse dovne rijhke- j̄ih saemiengieles provhkesåvva, jallh rijhkegielem soptsestallemegeleline sjædta

Jis edtja maanaj gieleyjreskem stuvredh, dellie vihkeles dihte geerve dejtie soptsestallestrategijijde vуетies j̄ih pryövoe im quarkah-strategijem jallh moenedidh-strategijem provhkedh, j̄ih voerkeslaakan stuvrie mij gielide maana veeljie daej strategijij viehkine. Jis dihte geerve ij leah voerkes, dellie s̄an gööktengielesstrategijh ovmealuktie pråvhka, gellien aejkien dam ajve saemiéstidh-strategijem. Maanese dellie vuesehte hijven gåarede rijhkegielem provhkedh, jalhts ulmie maana edtja saemiéstidh, j̄ih dihte geerve jis sæjhta maanan produktive gielem nænnoestidh.

Gosse dihte geerve voerkeslaakan aajnegieles strategijh pråvhka, dellie badth autoritatijve vuekien metie: tjuaara dâajmijes årrodh seamman aejkien goh pryövoe gieleåtnojde stuvredh gosse soptsestalledh. Dihte geerve ij maehtieh maanese vuesiehtidh ij åajsoeh maanine soptsestalledh jis maana rijhkegielem pråvhka. Gosse dihte geerve maanam nimhtie pruskehte dellie badth autoritære vuekie. Autoritatijve vuekine dellie badth dihte geerve vuesehte hov sæjhta maanine soptsestalledh, j̄ih dellie saemiengielesne. Aajnegieles rijhkegieles soptsestæjjah iktegisth aajnegieles soptsestallestrategijh provhkieh gosse aajnegieles saemiengieles maanajgumie soptsestalleminie.

Nimhtie saemiengieleh geervh maehtieh voerkeslaakan soptstalleme strategijh provhkedh jñh stuvredh mij gïelide maanah veeljeh, guktie maanah saemiestieh jñh eah rñjhegïelem pruvhkieh ihke soptsestalledh. Goh aerebe neebneme, dellie dñhte mij naa vihkeles gosse edtja gïelebyjreskem stuvredh dennie maanadãehkesne nuekies barkijh gããvnesieh – jñh kaanne aaj barkijidie jeatjah saemiengieleh guedtijh klakhine. Joekoen vihkeles daam krööhkestidh gosse edtja saemiengieleh faalaldahkem soejkesjidh jñh sjñhtesjidh.

6 Iktedimmie barkoste dãehkien stinkes gïelemodellide

SãMOS-prosjeekten barkoedãehkie stinkes gïelemodellide goerehtamme guktie maahta jñh galka maanagïerte- jñh skuvlefaalaldahkh stinkes gïelemodelli mietie sjñhtesjidh Saepmien maanide jñh noeride. Stinkes gïelemodellh joekoen vihkeles Saepmesne gosse maanagïerti jñh skuvlefaalaldahki ulmie jis maanah gelkieh produktijve saemien soptsestidh jñh lïeredh saemiengïeese tjaeledh. Goerehtallemen voestes boelhkem maahta lohkedh dennie tjaatsegisnie *Stinkes gïelemodellh I: duekie jñh tjñelkestimmieh*. Dennie tjaatsegisnie libie gïelemodellh vuesiehtamme dejstie barkojste mejnie gïeledotkijh Colin Baker jñh Jon Todal barkeme, jñh raeriestamme guktie maahta daejtie modellide saemien vuekiej mietie evtiedidh jñh sjñhtesjidh. Tjaatsegisnie libie dñejvesidie **vejtiestimsmodellem jñh nãennoestimsmodellem** dejtie stinkes modellide provhkeme, jñh **gããjhehtsemodellem** viesjies modellese. Daah tsiehkieh dejtie ovmese modellide aktene tabellesne vuesiehtamme: modellen ulmiedãehkie jñh ulmie, guktie modellem buektiehtidh jñh illeldahkem maam veanhtede. Barkoedãehkien vãarome dan sov barkose, **dñhte produktijve saemiengïelevoete tjuara faalaldahki ulmie ãrrodh saemien maanide jñh noeride**: nimhtemes gïelesientem ^{buektiehtidh} gosse maanaj leah tjñelke saemiengïele, jñh gaajhkine sientine saemiestieh jñh gïele dovne lïeremasse jñh soptsestallemasse, jñh gosse lïereme dellie maehtieh aaj saemiengïeese tjaeledh. Dam jaksa barre stinkes gïelemodelli viehkine. Tjaatsegisnie libie tjñertestamme gosse edtja stinkes gïelemodellh buektiehtidh dellie öövre vihkeles voerkeslaakan gïeline barkedh, **dellie daerpies gïelevoerkes barkoevuekieh jñh soejkesjh utnedh. Dellie tjuara iktemearan vierhtiedidh mejtie faalaldahkh saemiengïeese aevhkies jñh aaj guktie öörnesovveme, jis iktegisth jñh ahkedh juhtieh**. Daaletje saemiengïeleh faalaldahkine ij gellien aejkien dejtie tsiehkide jaksh. Mijjeh aajhtseme gosse naemhtie, eah iktegisth dah gïeleh illeldahkh maanagïerti jñh skuvli saemien lohkehtimmesne daltesem jaksh mejtie dñhte saemien seabradahke daarpesje jñh veanhtede.

Dennie mubpie tjaatsegisnie dle barkoedãehkie eensilaakan goerehtallemne man daerpies dah stinkes gïelemodellh jñh guktie dejtie aarkebeajjan tjñrrehtidh. Goh **duekie goerehtallemisnie libie buerkiestamme** dej saemien maanaj daaletje gïeletsiehkide jñh gïeleh daarpojde: man ãvteste dan vihkeles vueptiestidh dejtie modellide saemien lohkehtãmman jñh barkoevuekide saemien maanagïertine?

Gãalmede boelhketjisnie *Guktie stinkes gïelemodellh öörnesovvedh* libie tsiehkide goerehtallemne gosse edtja gïelefaalaldahkem sjñhtesjidh jñh öörnesovvedh. Dñhte aajhtere jallh faalehtãejja gie saemiengïeleh faalaldahkem faalehte ellies dñedtem ãtna, daate joekoen vihkeles biehkide. Mijjeh tjñertestibie **galka dejtie saemiengïeleh maanagïerte- jñh skuvlefaalaldahkide soejkesjidh, öörnesovvedh jñh vierhtiedidh aktene institusjovnen jñh strukturellen daltesisnie**. Dñhte ellies dñedte ij dan muvhten barkijen jallh eejhtegen, dñhte dan aajhteren dñedte. Gosse buerkiestibie guktie gïelemodellide öörnesovvedh aaj ovmese dñejvesh gïelefaalaldahkide vuesiehtibie jñh guktie dah sjjdtieh goh kontinuum, gusnie maahta faalaldahkem fierhtene bodtesne nãennoestidh.

Njealjede boelhketjisnie dejtie prinsihpide tjñelkestibie mah daerpies ihke saemiengïeleh maanagïerte- jñh skuvlefaalaldahkide tjñrrehtidh. Man ãvteste dan vihkeles dñhte byjreske jñh gïeleveeljeme aajnegïeleh saemien? Guktie maanaj jñh noeri ektine dam jaksedh? Mannasinie tjuara faalaldahkide

vierhtiedidh jñh maam dellie tjuara krööhkestidh? Mijjeh tjïertestibie aajnegïelevoete lea daerpies: saemien maanah jñh noerh tjuerieh **aajnegïeleh saemiengïeleh byjreskem** faalaldahkesne åadtjodh dan gånkese guktie nuepie, dah geervh tjuerieh **iktegisth daejredh mij gïelide veeljeh**, jñh akte vihkeles tsiehkie saemien gïelefaalaldahkese aaj **guktie gïelebyjreskem stuvredh**. Evtemes dellie bæjhkohtibie **maanaj produktjive saemien maahtaldahkh aajnegïeleh saemiengïeleh byjreskem krïebpesjeh**. Jis edtja aajnegïeleh byjreskem buektiehtidh aktene gelliengïeleh seabradahkesne dellie voerkesvoetem jñh vierhtieh krïebpesje, gosse rïjhkegïelh dan tjarki tjiehtedieh. Dellie tjuara aarkebeajjetje gïeleåtnojde jñh njoelkedasside dåastodh mejtie sïejhmede gelliengïeleh seabradahkine.

Tjaatsegen vijhtede boelhketjinsie gellie raeriestimmieh mah buerie stinkes gïelemodellide, jñh aaj guktie nænnoestims- jñh vejtiestimsmodellide buektiehtidh. Gïehtjedibie **mannasinie sån daerpies maanide ovmese dåehkide joekhtehtedh dejtie gïelemaadtojste**. Daate akte gyhtjelasse gosse öörnesåvva jñh gïelebarkoem aarkebeajjan buektehte, jñh man bëjre kanne ij gaajhken aejkien man aelhkïe soptsestidh. Mijjeh aaj gïehtjedibie guktie barkoem maanajgujmie vejtiestimsdåehkesne jñh nænnoestimsdåehkesne aalka. Minngemosth soptsestalleme-strategijh gåabpatjahkh dåehkide goerehtibie. Vihkielommes dejtie soptsestalleme-strategijijde desnie maahta jñh daarpesje stuvredh mij gïelide maanah jñh noerh veeljeh men ij leah gånva, jñh daate gïelevoerkes strategijh krïebpesje. Gosse daejtie strategijijde edtja sïehtesjidh, dellie joekoen daerpies dejtie maanagïerte- jñh skuvlebarkijidie dåarjohthe, seammalaakan gosse edtja dejtie jeatjah bielide stinkes gïelemodellijste buektiehtidh. Dejtie maanagïerte- jñh skuvlebarkijidie tjuara iktegisth lierehtimmiem jñh soptsestalleme-sijjeh faalehtidh, juktie bööremes maehtieh gïelide lierehtidh jñh nænnoestidh.

Daelie Saepmesne vielie daejrebe goh aerebe guktie gïelh vejtiestidh jñh lierehtidh. Dannasinie maehete buerebe læhkoeskidh saemiengïelide stinkestehtedh jñh jealajehdedh goh åvtetje boelvh. Abpe veartanisnie dellie vihtiestamme jalhts jïjnjem krïebpesje ålkoalmetji- jñh unnebelåhkoengïelh mah aajhtosne produktjive gïeline maanide lierehtidh, læjhkan gåarede jis stinkes gïelemodelli mietie barka. Stinkes gïelemodelli viehkine dellie bæetje saemiengïeleh boelvide bijjedibie.

Voerhtjen 2022

Barkoedåehkie stinkes gïelemodellide - SáMOS-prosjeekte